

İKİNCİ MEŞRUTİYET TÜRKÇÜLÜĞÜNÜN İDEOLOJİK VE POLİTİK BOYUTLARI

Rıdvan AKIN*

Osmanlı Devleti, temelini adaletin oluşturduğu Yakın-Doğu devlet anlayışına dayanmaktaydı. Osmanlı sosyo-politik örgütlenmesi, yönetilenleri oldukları yerde tutma anlamına gelen nizam fikri etrafında, devlet-i ebed-müddet idealine göre tasarlanmıştı¹. Bu yüzden insan gruplarının ontolojik yaklaşımları üzerinde temellenmiş ikili bir bölünme söz konusu idi: Amorf bir kütle olarak müslümanlar ve herbirine millet adı verilen gayrimüslim topluluklar².

Osmanlı Devleti'ne Avrupa etkisi üç farklı alanda ortaya çıkmıştı: Bunlar sırasıyla, kapitalizmin Osmanlı ekonomisine gittikçe daha fazla nüfuz edişi ile Osmanlı Devleti'ni siyasi/iktisadi hegemonya altına alma planlarının yanı sıra milliyetçilik, liberalizm, ve laiklik gibi ideolojilerin etkisi altında kalışı idi³.

Osmanlı Reformasyonu siyasal alanda yeni bir sözcük dağarcığı yarattı. Vatan (patrie), millet (nation), hürriyet (liberte) gibi kavramlar Osmanlı seçkinlerinin anlam dünyasına katıldılar. Liberal ıslahatlar yoluyla devleti kurtarmak isteyen ve Yeni Osmanlılar adı verilen bu topluluğun etkileri derin oldu. Avrupa liberalizmi ile İslami geleneği birleştiren akıl yürütme yeni bir siyaset tarzı doğurdu.

Osmanlı ordusunu ciddi bir reformdan geçirmek üzere getirilen ve uzun yıllar devlete hizmet eden Alman Generali Moltke, İmparatorluğun Avrupa topraklarındaki umutsuz mücadelesinden vazgeçerek, milyonlarca Türk asıllının yaşamakta olduğu Asya'ya dikkatini yoğunlaştırması gereğine işaret etmişti. Von

* Dr. Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

¹ Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), s.49.

² *Ibid.*, s.48.

³ *Ibid.*, s.12.

Moltke böyle bir siyasal projeyi daha 19. yüzyılın ilk yarısında önerirken aslında, Osmanlı Devleti'nin milliyetler çağında Avrupa topraklarında şansının kalmadığını görmüştü. Böyle sonuçsuz bir mücadele yerine, maddi temelleri olan bir siyasal birliğe yatırım yapmayı daha gerçekçi bulmuştu.

Gerçi söz konusu hayali Türk devletinin demografik altyapısı büyük ölçüde Rus egemenliği altında idi ama, Avrupa'da beyhude çaba sarfetmek yerine, nüfus, etnik yapı ve kültür birliği açısından görece türdeş bir alanda ayakları daha sağlam basan bir devletin peşinde koşmak daha doğru gibi görünüyordu⁴. Hiç kuşkusuz Von Moltke'nin önerisi büyük ölçüde gelişmekte olan Prusya'nın Yakın Doğu çıkarları ile örtüşüyordu ama Osmanlı'nın Avrupa toprakları birkaç yüzyıldır, mülke, siyasi ve iktisadi istikrarsızlık dışında bir şey sağlamamıştı. Moltke, Avrupa topraklarıyla uğraşmayı imparatorluk açısından mali ve askeri israf olarak yorumluyordu.

Benzer bir önerinin, Arminius Vambery tarafından, 1865'de yapıldığını gözlemliyoruz. *Bir Sahte Dervişin Asya-yı Vüstada Seyahati* başlığını taşıyan çalışması ile Osmanlı yönetici sınıflarında ilgi uyandıran Vambery, Osmanlı Devleti'nin Büyük Petro (1682-1725) öncesindeki güç ve üstünlüğüne Doğu'nun yeniden kurulması ile kavuşabileceğini öne sürmekteydi⁵. Bir başka söyleyişle, madem ki Türkler Batı'da şanslarını kaybetmişlerdi; öyleyse, Doğu'ya dönmeli ve kendi kökenlerine uygun düşen gerçekçi siyasi projelerin peşinden koşmalı idiler.

Türklük Kavramının Gelişmesi ve Kültür Türkçülüğü

Türk ve Türkiye sözcükleri Türk milliyetçiliği açısından iki anahtar kavram oluştururlar. 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar, Türklük, Osmanlı Devleti'nde gerçek anlamda bir kimlik göstergesi değildi. "Türk" genel olarak, İmparatorluk sınırları içinde Türkçe konuşan müslümanlar anlamına geliyordu. Osmanlı Devleti'nin kurulduğu toprakları genellikle "Türkiye" olarak tanımlanmasına karşın 1802'de Paris'e daimi elçi olarak atanan Halet Efendi kendisinin Türk Elçisi olarak takdim edilmesine kızmıştı⁶. Osmanlı yönetici sınıfı nezdinde Türk kavramının olumsuz çağrışımları vardı⁷.

⁴ Zarevand, *United and Independent Turania: Aims and Designs of Turks* (çeviren: V.N. Dadrian), (Leiden: E.J. Brill, 1971), s.20.

⁵ *Ibid.*, s.21.

⁶ Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey* (London:Oxford Univ Press, 1967), s.333.

⁷ Ester Cafe, "Rönesans Dönemi Avrupa Gezi Yazılarında Türk Miti ve Bunun Çöküşü", *Tarih İncelemeleri Dergisi* II, (İzmir, 1984), s.203.

Türk milliyetçiliğinin türlü ideolojik varyantları, başlangıçta kültürel nitelik taşıyan ve sonradan siyasallaşan Türkçü hareketten almıştır. Siyasi bir hareket olarak Türkçülük, Osmanlı Devlet'inin aynı zamanda dağılma süreci olan son on yılında, ayrılıkçı etnik milliyetçiliğe ve alansal daralmaya karşı bir tepki olarak doğacaktı. Türkçülüğün ideolojik zemini, Türkoloji araştırmaları tarafından hazırlanmıştır⁸.

Radloff ve Wilhelm Thomsen'in 1893'de M.S. VIII. yüzyıldan kalma Orhun Yazıtları'nı çözmeleri bir dilbilim başarısı ise de Türk terimine siyasi bir anlam kazandırmıştır. Meşrutiyet Türkçüleri, Türkolojinin kurucu babaları olarak selamladıkları bu iki araştırmacıyı Batının yerleşik Hun ve Türk antipatisini kaldırma yönündeki çabaları nedeniyle adeta el üstünde tutmuşlardır⁹.

Radloff, Alman tebası olmasına rağmen İslam Okulları Genel Müfettişliği ve Rusya Bilimler Akademisi üyeliği yapmış¹⁰, Rus Hükümeti tarafından St. Petersburg Etnografya Müzesi Müdürlüğüne getirilmiş, Osmanlı Hükümeti tarafından da Birinci Sınıf Mecidiye Nişanı ile taltif edilmiştir¹¹.

Türkçülüğün başlangıç formlarının yavaş yavaş yeşereceği kurumlar yükseköğretim kurumları olacaktır. Örneğin Abdülhamid'in kendine sadık bir idare yaratmak için dikkate izlediği Harbiye, Mülkiye ve Tıbbiye mektepleri Jön Türk muhalefetinin ve Türkçülüğünün tohumlarının atıldığı mekanlardır. 1869'da Mustafa Celaleddin Paşa'nın Fransızca kaleme aldığı *Les Turcs Anciens et Modernes* başlıklı çalışmasında takip ettiği söylem Süleyman Paşa'nın 1876'da ders kitabı olarak yayınladığı *Tarih-i Alem*'inde devam etmiş¹², Abdülhamid devri, yasaklamalara rağmen Türkçülüğün ilk nüvelerinin şekillenmeye başladığı devir olmuştur.

Bu kapsamda ele alınmak üzere Türkçülüğün me hazarından biri sayılan Leon Cahun'un 1896'da yayınladığı *Introduction a Historie de l'Asie*'nin Necip Asım tarafından 1900'de Türkçe'ye çevrilmesi¹³ Ahmet Cevdet Bey tarafından çıkarılmaya başlanan İkdam Gazetesi'nin altbaşlık olarak "Türk Gazetesidir"

⁸ Günay G. Özdoğan, *Turan'dan Bozkurt'a Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), s. 40.

⁹ "Türkolog Radlof ve Wilhelm Thomsen Hazretatının Jübileleri" Türk Yurdu, Cilt.1, no.6, 1328, s.172.

¹⁰ *Ibid.*, s.175

¹¹ *Ibid.*

¹² Akçuraoğlu Yusuf, *Türk Yılı* (İstanbul: Yeni Matbaa, 1928), s.322.

¹³ Özdoğan, *op.cit.*, s. 62-63.

mottosunu benimsemesi oldukça dikkat çekicidir. Akçura, İkdam'ın ilk sayısından itibaren Türkçü bilinç taşıdığını ifade etmektedir¹⁴. Türklük fikri etrafındaki hummayı attıracak bir başka gelişme de 1895 Türk-Yunan savaşı olacaktır¹⁵. 1896'da yayınlanan Bursalı Mehmet Tahir Bey'in *Türklerin Ulum ve Fünuna Hizmetleri* kitabı ile Osmanlı Türk aydınları etnik aidiyetlerini keşfetmiş oluyordular¹⁶.

Uygarlığın Kökeni ve Türkler

Türklerin uygarlık tarihinde onurlu bir yerlerinin bulunduğu tezine dayanan yeni tarih anlayışını iyi analiz etmek Türkçü motivasyonları anlayabilmek için önemlidir. Örneğin, dünya tarihini Avrupa merkezli ele alan egemen tarih okullarını reddeden Yusuf Akçura, bu modelin siyasi olarak illetli, bilimsel olarak ise hurafe olduğunu ileri sürecektir. Böyle bir noktadan hareket, tartışmacıyı ister istemez Türklerin kökeni sorusu ile karşı karşıya bırakacaktır. Bu sorunun Türkler açısından yeterince tatminkar biçimde yanıtlanması kaçınılmazdır¹⁷.

Baykal Gölü, Altaylar ve Orta Asya, Hazar ve Karadeniz sahillerinin Türk ırkının en az iki bin yıllık yeşerip boy attığı yerler olduğu, hatta uygarlığın buralardan başlayarak dünyaya yayıldığı tezi Türkçülerin meşrutiyetten cumhuriyete savundukları temel kalkış noktası olacaktır¹⁸.

¹⁴ Akçuraoğlu, *op.cit.*, s.357.

¹⁵ *Ibid.*, s.393.

¹⁶ Özdoğan, *op.cit.*, s.65-66.

¹⁷ Akçuraoğlu Yusuf, " *Akvamı Müslime Tarihinin Devrelere Taksimi*" Türk Yurdu, Cilt.13, no.2, 1333, s.3573., bu konuda ayrıca bkz. Ahmed Agayef, " *Türk Alemi*" (I-VI) Türk Yurdu, Cilt 1, 1328, ss.12-17, 36-42, 70-74, 135-139, 195-201, 292-297; C.2, 1329, ss.424-428, 545-551; Agayef, " *Türk Medeniyeti Tarihi*", Türk Yurdu, C.1, 1328, s.530-540, 550-562, 622-634.

¹⁸ Türklere uygarlık tarihi içinde saygın bir yer arama çabası meşrutiyetten cumhuriyete süreklilik gösterir. Fiziki antropolojiye dayanan çalışmalar cumhuriyet devrinde de ilgi uyandırmaya devam etti. 1923'de yayınlanan *The Racial History of Man* başlıklı çalışmasıyla antropolog Roland R. Dixon Türk tipini Brakisefal kategoriye koymuştu. İsviçreli antropolog Eugene Pittard'ın Türklerin brakisefalliğini ilan eden çalışması Türkçü çevreler için çok özel bir anlam taşıyacaktı. Türk Tarih Tezi büyük ölçüde Pittard'ın kavramları çerçevesinde oluşturulacaktı. 1929'da Budapeşte'de bir konferans veren Reşit Safvet Atabinen brakisefallik kuramından hareketle " *eski uygarlıkların temelini Türklerin attığını*" iddia edecekti. Bkz. Birinci Türk Tarih Kongresi, ss.110-112; Taner Timur, *Osmanlı Kimliği*, (İstanbul:Hil Yayınları, 1994), ss.120-132, 144-150; A. Avni Candar, *Türklüğün Kökenleri ve Yayılışı*, (İstanbul:1934), s.8.

Bu yaklaşım doğal olarak, bu alanda düşünen çevreyi büyük kültür daireleri kavramına götürecektir¹⁹. Bütün tarih öncesi antik uygarlıkların kökeninde Sümer ve Akad site devletlerini bulma²⁰ ve onları dil grubu itibarıyla Turani çerçeveye yerleştirme Türkçülüğün köşe taşlarından birini oluşturacaktır²¹.

Geçmişte altın devir arama girişimlerine Batılı destek bulmak Türkçü çevrelerde önemsemıştır. Örneğin, birkaç Batılı bilim adamının Orta Asya'da yaptığı kazılar, milliyetçi gündemin önemli maddelerinden birini oluşturmuş ve bilim adamlarının Türk uygarlığının kökenlerini araştırdıkları biçimde kamuoyuna duyurulmuştur²². Moğolistan'dan Himalayalar'a kadar süren yirmi aylık bir araştırma Reuter Haber Ajansına dayanılarak bildirilmiştir²³.

Bu arada Von Lecoq'un Turfan'da yaptığı iki kazı Türkçü camiada sevinçle karşılanmıştır. Türk Yurdu'nda yayınlanan bir yazıda Lecoq'un çalışmalarının Türklerin uygarlık tarihine katkılarını kanıtlandığı öne sürülmüştür²⁴. Bu arada Cumhuriyet döneminde ortaya atılan dil ve tarih tezlerinin düşünsel arka planını büyük ölçüde bu mehazlardan aldığı belirtilmelidir²⁵.

Yukarda bahsedilen araştırmalar dışında, özellikle *Türkçülerin Saha-ı Tetkikatı* başlıklı çalışması ile dikkat çeken Rıza Tevfik (Bölükbaşı) burada anılmalıdır²⁶. Rıza Tevfik, Orhun Anıtları ile ilgili yeni çalışmaların, Draper, Mommensen ve Gibbon'un antropolojik ve sosyolojik tezlerini destekleyici mahiyette ol-

19 İsmail Hami Danişmend, *Türklük Meseleleri*, (İstanbul:1966), s.103.

20 A.Siefeldt, "Turan Harsı Tarihine Dair Taslaklar", Türk Yurdu, Cilt.12, no.5, 1333, s.3413.

21 *Ibid.*, Cilt.11, no.12, 1332, s.3332.

22 "Türklük Şuunu: Türk Irkının Beşiği", Türk Yurdu, Cilt.1, no.7, 1328, s.214.

23 *Ibid.*

24 "Çistani İli Beyinin Hikayesi" Türk Yurdu, Cilt.1, no.8, 1328, ss.226-227.

25 3 Temmuz 1932'de Yusuf Akçura'nın Divan başkanlığında açılan Birinci Türk Tarih Kongre'sinde Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti Genel Sekreteri Dr. Reşit Galib'in "*Türk Irk ve Medeniyet Tarihine Umumi Bir Bakış*" konulu tebliğini İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi Antropoloji müderrisi Şevket Aziz Kansu'nun "*Türk Irkının Antropolojisi*" başlıklı konuşması izledi. Kongreye sunduğu tebliğinde E. Pittard "*Neolitik devrimi yapan ırkla Anadolu halkı arasında ilişki kuruyor ve Anadolu'yu tüm uygarlıkların kökeni olan kutsal bir toprak*" olarak ilan ediyordu. Anadolu Türklüğünü Sümerlere, Hititlere kadar giden bir sentezin ürünü olarak tanımlıyordu. Anlaşıldığı üzere bu mehazların hepsi Neolitik Devrimi gerçekleştirerek, insanlığı yerleşik toplum düzenine geçişi ve böylece uygarlığa adım atmasını sağlayan ırkın brakisefal indekse sahip topluluklar olduğunu yinelemekteydiler. Bkz. *Birinci Türk Tarih Kongresi*, s.99; ayrıca bkz. Murat Katoğlu, "*Cumhuriyet Türkiye'sinde Eğitim, Kültür, Sanat*", Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye Cilt IV, (İstanbul:Cem Yayınevi, 1989), ss.420-423.

26 Rıza Tevfik, "*Türkçülerin Saha-i Tetkikatı*", Türk Yurdu, Cilt. 8, no:6, 1331, s.2609.

duğunu düşünmektedir²⁷. Rıza Tefvik Türkoloji ile iştilal edenlerin özellikle beşeri coğrafya ve, ilm-i içtimayat dediği sosyoloji ile ilgilenmeleri gereğine işaret etmiştir²⁸.

Osmanlı başkentinde alternatif tarih yaratma ve yazma çalışmaları alabilirdiğine hummalı bir şekilde devam ederken, Rusya Türkleri arasında da benzer bir heyecan dalgasının olduğu anlaşılmaktadır²⁹. Bir kaç yıl içinde yapılan (*Mufassal Tarih-i Kavm-i Türki, Muhtasar Tarih-i Kavm-i Türki, Türk Tatar Tarihi*) gibi yayınlar bunlardan en çok dikkati çekenler olacaktır³⁰. Ziyetullah Nişurevan'ın (*Türk Tarihinin Devrelere Taksimi*) adıyla yayınladığı bir makale bu bağlamda oldukça çarpıcı bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Nişurevan bu yazısında tarihi gelişim çizgisi içinde Türk uygarlığını 1. İslamdan önce (kablel İslam) Türkler 2. İslamdan sonra (badelislam) Türkler 3. Milliyet fikirlerinin intibahından sonra Türkler şeklinde üçe ayırmakta ve tarihte Türklerin temas ettiği Aryen ve Semitik kültürlere kuşku ile yaklaşmaktadır³¹.

Türk tarihini oldukça geniş bir perspektifde yorumlayan Nişurevan, yazısının yayınlandığı dönem açısından oldukça cüretkar sayılacak bir yorumda bulunarak Türk tarihi açısından Timur döneminin Fatih Sultan Mehmet döneminden daha önemli olduğunu söyleyecektir. Klasik tarih yazımcılığı ile çatışan bu yaklaşım, Osmanlı zaferlerini küçümsemekte, bir devşirme ordusu olan Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşu ile Batıya doğru ilerleme politikası Türklerin tarihi çöküşlerini hazırladığı gerekçesi ile eleştirmektedir³².

Nişurevan yeni siyasal toplumsal evreyi devre-i milliyet olarak tanımlamakta, bu yeni dönemde toplum eski tip yapı ve kurumlarının çökerek çağdaşlaşacağını düşünmektedir. Nişurevan bu açılımı " Türklerin devre-i inhitattan kurtulup ...devre-i milliyete olan duhulleri" olarak yorumlayacaktır³³.

²⁷ *Ibid.*, s.2612.

²⁸ *Ibid.*, s.2613.

²⁹ Ahmet Zeki Velidi, "Kazan Hanlığının Son Günleri", Türk Yurdu, Cilt.2, no.19, 1328, s.576.

³⁰ A.Y., "Türk ve Tatar Tarihi", Türk Yurdu, C.2, 1329, s.558.

³¹ Ziyetullah Nişurevan, "Türk Tarihinin Devrelere Taksimi", Türk Yurdu, Cilt.8, no.4, 1331, s.2562; ünlü Türkçü Rıza Nur'un benzer bir yaklaşımı benimsediği görülür. Üç ayırdığı Türk tarihinin en önemli iki evresini başa koyan Rıza Nur, milli hayatın ilk dönemi saydığı *Töre ve Yasa Devri* ile *Rönesans ve Milli Uyanış Devri* olarak tanımladığı dönem arasında Müslümanlık devri adını verdiği bir çeşit durgunluk dönemini koymaktadır. Bkz. Atsız, *Türk Tarihinde Meseleler*, (Ankara:1966).s.19.

³² Nişurevan, *op.cit.*, no.5, s.2578.

³³ *Ibid.*, s.2579.

Yusuf Akçura'nın Uygarlık Tarihi Tezi

Yusuf Akçura'nın *Müverrih Leon Cahun ve Muallim Barthold'a göre Cengiz Han* başlığı ile verdiği bir dizi seminer, temelleri atılmaya çalışılan Türkçü uygarlık tarihi kuramı hakkında yeterli ipucu sağlamaktadır. Yusuf Akçura'nın Türk Derneği'nde verdiği seminerler temel itibarıyla şu tezlere dayanmıştır: Cengiz Han'ın kurmuş olduğu imparatorluk Avrupa ve Pers kaynaklarında olduğu gibi, gelmiş geçmiş en barbar devlet değil, tersine mükemmel biçimde örgütlenmiş çağının en ileri devletlerinden biri idi. Örneğin Cengiz'in büyük bir medeniyet kuran Mısır Firavunu Ramses'ten daha kan dökücü olduğu ileri sürülemez. Cengiz'in uyguladığı şiddet çağının devlet mantığı içinde aşırı sayılmamalıdır³⁴. Akçura'nın Türk tarihi analizinde Türk devlet geleneği, güçler ayrımı gibi kavramlar önemli yer tutmakta, bunun yanı sıra ezeli İran-Turan çatışması vurgulanmaktadır. Akçura'ya göre, bu kavga Pers uygarlığının Türk uygarlığı üzerinde fikri (düşünsel) hegemonyası ile sona ermiştir³⁵.

Akçura, sadece Türk aile yapısının değil siyasi örgütlenme biçiminin de (heyet-i siyasiye) patriyarkal (pederşahi) nitelikleri taşıdığını, daima bu örgütten "hükümeti müstakile" biçiminde örgütlendiklerini belirtecektir³⁶.

Akçura'nın konferanslarında bahsettiği hükümeti müstakile kavramı, gerçekte bir çeşit monarşiye tekabül etmektedir. Akçura, Türk siyasi geleneklerinin ve devlet yapısının Hanlık kavramı etrafında düğümlendiğini iddia etmekte, Han'ın başkumandan oluşunu da *Türkün seciye-yi asliyesi askerliktir* sözleriyle açıklamaktadır³⁷.

Tezin can alıcı noktalarından biri de Türk ırkının Türkler, Moğollar ve Tatarlardan oluştuğu düşüncesidir. Akçura, yeni ve büyük bir milletin doğuşunu müjdelemektedir. Bu milletin altyapısının hazır olduğunu ve gittikçe büyüdüğünü "Türk-Tatar-Moğol milleti elyevm mevcuttur, ve bu millet o zamandan beri asla eksilmemiş, bilakis artmıştır." demektedir³⁸.

Akçura, Alman siyasi birliğine izafeten bir *Turkreich*'in kurulmasının hayal olmayıp, Türk dünyasının tarihte olduğu gibi yeniden eski gücüne kavuşmasının önce zihinlerde kurulmasından geçtiğini tekrarlamaktadır³⁹. Akçura başka

³⁴ Akçuraoğlu Yusuf, " *Müverrih Leon Cahun ve Muallim Barthold'a Göre Cengiz Han*", *Türk Yurdu*, Cilt.1, no:1, 1328. s.18.

³⁵ *Ibid.*, s.140.

³⁶ *Ibid.*, s.242.

³⁷ *Ibid.*, no.9, s.270.

³⁸ *Ibid.*, no.11, s.330.

³⁹ A.Y., " *Türk ve Tatar Tarihi*", s.596.

yazılarında Avrupa tarihinin oluşumunda Cermenlerin oynadığı role benzer bir rolün Ön Asya tarihi açısından Türkler tarafından küçük farklarla oynandığı vurgulamıştır⁴⁰.

Türk Milleti Kavramının Evrimi

En geniş manada millet aynı soydan geldiklerine inanan insanların oluşturduğu topluluktur⁴¹. Latince *nationem* sözcüğü soy ya da ırkı çağrıştırır⁴². Millet, soya dayalı olarak farazi bir üst aile olarak görülür. Pasif etninin aktif bir etno-politik topluluğa dönüşecek tarihin öznesi olmasını hedefler⁴³.

Ahmet Cevdet Paşa ve Kanipaşazade Rifat Bey "nation" sözcüğünü Osmanlı Türkçesine kavim olarak çevirirlerken, Ali Suavi "ümmet" kavramını tercih etmişti⁴⁴. Yusuf Akçura Üç Tarzı Siyaset'te Osmanlı milleti anlayışının gerçekçi olmadığını ileri sürüyor, bütün Türk Tatar halkları birleştirecek güçlü bir millet yapısını laik ırk temelinde öneriyordu. Meşrutiyet Türkçülüğünde oldukça merkezi bir konumda bulunan Gökalp, "milleti ne irki, ne kavmi, ne coğrafi, ne de iradi bir zümre olarak görmemiştir"⁴⁶ Herder'in organik kültür birimi olarak gördüğü "volke" yaklaşmıştır⁴⁷.

İstanbul Darülfünunu öğretim üyelerinden İsmail Hakkı Baltacıoğlu ise Comte pozitiviziminin esintilerini taşıyan yaklaşımıyla Cemiyetleri içtimai uzviyetler olarak görmektedir⁴⁸. Bir toplumun medeniyet seviyesini örgütlenme karmaşıklığı ile ölçen Baltacıoğlu, toplumun ileriliğini işlevlerinin farklılaşması çerçevesinde ele almaktadır⁴⁹. Baltacıoğlu, "Milliyet Tarihin Evladıdır" demektedir⁵⁰.

40 Avrupa milletleri tarihinde Cermenlerin, cermen kavminin tuttuğu mevki akvam-ı müslime tarihinde, tabii bazı farklarla Türkler, Türk kavimleri tutar. " Bkz. Akçuraoğlu Yusuf, "Akvamı Müslime Tarihinin Devrelere Taksimi", s.3571-72.

41 Walker Connor, *Etno-nationalism: Th Quest for Understanding* (Princeton: Princeton Univ Press, 1994), s.202.

42 Elie Kedourie, *Nationalism* (Oxford: Blackwell,1993), s.13.

43 Yıldız, *op.cit.*, s.30-31.

44 Mümtaz'er Türköne, *İslamcılığın Doğuşu*, (İstanbul: İletişim yayınları, 1994), s.260.

45 Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, (Ankara: TTK Yayınları, 1987), s.33.

46 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, (İstanbul: MEB Yayınları, 1990), s.20.

47 Taner Akçam, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995), s.37.

48 *Ibid.*

49 İsmail Hakkı, "Türk Ocağı Konferansları: Milliyet ve Terbiye", Türk Yurdu, Cilt.14, no.3, 1334, s.4061.

50 "İçtimaiyat: Milliyet" mütercimi: Tekrim Boyacı, Türk Yurdu, Cilt 8, no.9, 1331, s. 2648.

Baltacıoğlu, kendini Türk hissetmenin İslamla çatışmadığını, milli hayatın doğuşu ile, dinin ortadan kalkmayacağını, ancak diğer müesseseler gibi dinin de millileşeceğini ileri sürecektir⁵¹. Baltacıoğlu, bir Osmanlı milletinden değil ancak bir Osmanlı devletinden söz edilebileceği sonucuna varmaktadır⁵².

Bu arada Balkan Savaşları'nın yarattığı havanın, Türklük üzerine düşünce üretimini hızlandırdığı önemle vurgulanmalıdır. Bu savaşlar, Türklerin yüzyıllar boyunca nasıl yaşadıkları, dil ve kültür durumları üzerinde bir tartışma başlatılmasına neden olacaktır. Köprülü bir makalesinde Türklerin yer yer neredeyse asimile olduklarına dikkat çekmekteydi⁵³. Nafi Atuf (Kansu) Bey de, “içtimai zayıflık ve iktisadi teşkilatsızlık” dediği iki nedenden ötürü imparatorluğun kaçınılmaz çöküntüye sürüklendiğini belirtmiştir⁵⁴. Savaşlar Türklük bilincini artıracak bir dizi konferansın tertip edilmesini teşvik etmiş, bunlardan birini Halide Edip Hanım gerçekleştirmişti⁵⁵. Kazım Nami Duru ise çöküşü “içtimai mefkuresizlik”, “Tanzimatçılık”, “taklitlik” gibi nedenlere bağlamıştır⁵⁶.

Türkçü Örgütlenmenin Yükselişi ve Türk Ocakları'nın Ülke Sathına Yayılması

Meşruti idarenin iadesinden sonra, adeta patlama gösteren örgütlenme faaliyetleri cümlesinden olmak üzere, 5 Kanun-ı Evvel 1324 (1908) tarihi itibarıyla Türk Derneği'nin kuruluşu bunların başında gelir⁵⁷. Bunu Türk Yurdu ve Türk

⁵¹ Baltacıoğlu konuyu şöyle değerlendirmektedir. “milliyet dini müteali bir cemiyettir: Milliyeti diniyete mugayir zannediyorlar. Milliyet diniyete mugayir, Türklük müslümanlığa mugayir değildir. Milli bir hayatın zuhuru ile din ölmüyor. Belki bütün müesseseler gibi o da millileşiyor.” İsmail Hakkı, *op.cit.*, s.4063.

⁵² “Bence aynı derecede mütecanis ve aynı derecede mütekmil bir Türk milleti yoktur.” demektedir. *Ibid.*, s.4065.

⁵³ “Rodop Dağları eteklerinde Bulgar örfünden Türklere karşı belg-ü temessül (asimilasyon) kemal-i şiddetle vuku bulmuştur. “Yavuz: “Mektuplar:Köprülüden”, Türk Yurdu, Cilt.1, no.11, 1328, s.342.

⁵⁴ Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, Cilt.2 (İstanbul:1930), s.77.

⁵⁵ Halide Edib'in konferansları büyük ilgi uyandırmıştır. Konferans metinleri daha sonra çoğaltılarak dağıtılmıştır. Bkz. Halide Edib, “*Felaketlerden Sonra Milletler*” Türk Yurdu, Cilt 4, no.16,1329, s.520-529.

⁵⁶ Kazım Nami Bey “bize en büyük fenalık edenlerden bir takımı da Tanzimatçılardır. ...Hatalarımız arasında mühim bir mevki de taklitçiliğimize ayırmak gerekir” biçiminde teşhislerde bulunmuştur. Kazım Nami Bey şu seçeneği önermektedir. “bir içtimai mefkuremiz yok. İktisadi bir esarete düşmüşüz. Mülkün her tarafında garizi bir sefalet hüküm sürüyor.” Bkz. Kazım Nami, “*Yeni Hayata Doğru*”, Türk Yurdu, Cilt.3, sayı:2, 1329, s.42.

⁵⁷ Akçoraoğlu Yusuf, *Türk Yılı*, ss.435-436; ayrıca bkz. Jacob M. Landau, *Pan-Turkism in Turkey, A Study of Irredentism* (London: C. Hurst and co. Ltd., 1981), s.38.

Ocakları'nın peşpeşe örgütlenmesi takip edecektir⁵⁸. 1911 yılının Türkçülük tarihinde önemli bir yıl sayılmasının ardında yatan neden, bu yılın Temmuzunda Türk Ocakları'nın kurulmuş olmasıdır⁵⁹. Türkçülük akımının etkinlik kazanmasına paralel olarak Türk Ocakları taşrada hızla örgütlenmeye başlayacaklardır. 1916 yılı itibariyle Bayezit'teki Genel Merkez dışında 25 Türk Ocağının bulunduğu beyan edilmiştir. Bu Dünya Savaşı'nın sonuna doğru daha artarak yoğunlaşacaktır⁶⁰.

Anadolu'da örgütlenen Ocaklar kendi mütevazi olanakları ile yayın faaliyetine girişmişler. Sivrihisar ve Mihallıçcık Ocakları'nın⁶¹ yanısıra, Giresun ve Ödemiş Ocakları'nın yayın yaptıkları anlaşılmaktadır⁶².

Bu arada Türkçülük cereyanı Avrupa'da eğitim görmeye gitmiş öğrenciler arasında yayılmaya başlayacaktır⁶³. Lozan Türkçüler Derneği 1911'de Grand Mount Köyünde çalışmalarına başladı. İkinci bir girişim yine İsviçre'de Cenevre'nin Petit Lanchi köyünde Türk öğrenciler tarafından 1913'te gerçekleştirilmiştir⁶⁴. Yine Remzioglu Ferit Bey'in verdiği bilgiye göre Neuchatel Türk Yurdu 1912'de kurulacaktır⁶⁵.

Türk Ocakları kadroları, Rusya Türkleri ile ilişkileri çok önemsemiş, özellikle Çarlık Rusyası'nın Bolşevik ihtilali ile devrilmesinden ve Brest- Litovsk Barışı ile savaştan ayrılmasından sonra bu temas yoğunlaşmıştır⁶⁶. İstanbul'da toplanan Türk Ocağı Kurultayı'na Rusya Türkleri de bir delegasyonla katılmıştır⁶⁷.

58 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt.I, (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984), ss.414-415.

59 *Ibid.*, s.91.

60 "*Türklük Şuunu: Türk Ocakları Arasında Üsküdar'da Türk Ocağı*", *Türk Yurdu*, Cilt.10, no.12, 1332, s.3141.

61 "*Türklük Şuunu: Yeni Türk Ocakları*", *Türk Yurdu*, Cilt.12, no.3, 1333, s.3390.

62 "*Türklük Şuunu: Karacahisar Gazetesi*", *Türk Yurdu*, Cilt.9, no.1, 1331, s.2758; Giresun Türk Ocağının onbeş günlük dergisi için bkz. "*Türklük Şuunu*", *Türk Yurdu*, Cilt.13, no.2, 1333, s.3580.

63 K.N., "*Türklük Şuunu: Paristeki Türk Yurdu'nun İyi Bir Teşebbüsü*", *Türk Yurdu*, C.4, 1329, s.814.

64 Akçuraoglu Yusuf, *Türk Yılı*, s.96.

65 Tunaya, *op.cit.*, s.194.

66 İran Azerbaycanında sakin Afşar Türkleri aşireti reisi Nizamüssultan, savaş sırasında Ruslara karşı gösterdiği direniş dolayısıyla İstanbul'a davet edilmiş, büyük bir övgü ve heyecanla karşılanmıştır. "*Türklük Şuunu*" *Türk Yurdu*, Cilt.14, no.11, 1334, s.362.

67 "*Türk Ocağı Konferansı*", *Türk Yurdu*, Cilt.14, no.9, 1334, s.4269.

Türk Yurdu Dergisi ve Taşra'da Türkçü Yayın Organları

Türk aydınları arasında, siyasi fikir mecmuası olarak bir döneme damgasına vuracak olan Türk Yurdu Dergisi, 7 Aralık 1911 tarihinden itibaren Yusuf Akçura'nın sorumluluğunda yayınlanmaya başlamış, büyük bir ilgi uyandırmıştır⁶⁸. Türk Yurdu mecmuasının kuruluşu Türkçülük cereyanının yükselişe geçişinde en önemli dönüm noktalarından biri olmuştur⁶⁹. Türk Yurdu on beş günlük bir yayın organı olarak çıkmaya başlamıştır⁷⁰. Dergi öylesine büyük bir ilgi uyandırmıştır ki ilk sayısı dört, ikinci sayısı üç, üçüncü ve dördüncü sayıları ikişer baskı yapmıştır⁷¹.

Türk Yurdu ilk yayın evresinde oldukça ılımlı sayılabilecek bir çizgi izlemiş, çatışmacı bir görüntü çizmemiştir. Hatta Çarlık Rusyası'nın egemenliği altında bulunan bölgelerde dağıtımı engellenmemiş, siyasi olmaktan ziyade bir kültür mecmuası biçiminde algılanmıştır⁷².

Buradan başlayarak, Türk Yurdu mecmuasının sayfaları her çeşit dil, tarih, etnografya ve antropoloji çalışmasına açık bir hale geldi⁷³. Dergi bir süre sonra, nihai hedefini, Turan kökenli halkların siyasi birliği olarak telaffuz etmiştir⁷⁴. Türk Yurdu dergisinin zaman zaman Ocak'tan⁷⁵ ve İttihat ve Terakki'den maddi yardım aldığı anlaşılmaktadır⁷⁶.

İstanbul'da Türkçü fikir hayatı hızla zenginleşmiş, peşpeşe yeni ürünler vermiştir⁷⁷. Taşrada Türkçülük yayın yoluyla yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Karesi Gazetesi, Divan-ı Lügat-it-Türk'ü 1917 Martından itibaren tefrika etme-

68 S. A. Zenkovsky, *Pan Turkism and Islam in Russia*, (Cambridge: 1960), s.108.

69 Hüseyin Namık Orkun, *Türkçülüğün Tarihi*, (İstanbul: Berkalp Kitabevi, 1944), s.87.

70 Dergi imtiyazı başlangıçta Mehmet Emin Bey (Yurdakul) adına almış, ancak onun Erzurum valiliğine atanması üzerine Akçura görevi üzerine almıştır.

71 Zenkovsky, *op.cit.*, s.108.

72 *Ibid.*, ss.111-112.

73 Zarevand, *United and Independent Turania: Aims and Designs of Turks* (çeviren: V.N. Dadrian), (Leiden: E.J. Brill, 1971), s.63.

74 *Ibid.*, s.41.

75 Derginin düzenli yayınlanabilmesi için aylık 120 lira civarında paraya ihtiyaç duyulduğu bunun için Ocaktan maddi destek sağlandığı anlaşılıyor. Örneğin son Türk Ocakları İdare Raporuna göre Türk Yurdunun yayınına devamını sağlamak için 400 lira civarında yardım aldığı beyan edilmiştir. "Türk Ocakları İdare Raporu". Türk Yurdu, Cilt 14, no.9, 1334, ss.4262-4263.

76 "Ocak tesisi zamanından itibaren hükümetten hayırhahlık ve müzaheret görmüştür. Ayda muayyen küçük bir tahsisat ile beraber ayrıca birçok defalar yardımlar aldık" *Ibid.*, s.4265.

77 "Yeni Neşriyat". Türk Yurdu, Cilt.13, no.7, 1333, s.3657.; ayrıca bkz.Safes, "Yeni Eserler: Milli Tetebbular Mecmuası", Türk Yurdu, Cilt.8, no.11, 1331, s.2708-2709; "Türklük Şuunu ve Cihan Cengi :Encümen-i Tetkik", Türk Yurdu, Cilt.8, no.3, 1331, s.2558.

ye başlamış⁷⁸, Eskişehir'de Karacahisar⁷⁹, Kastamonu'da Köroğlu⁸⁰, Konya'da Babalık gazetesi⁸¹ çıkmaya başlamıştır. Bunlar dışında Konya'da çıkan Ocak ile Giresun'da çıkan Ana Türk Yurdu, taşra Türkçü yayıncılığına örnek olarak gösterilebilir.

Halim Sabit'in Altaylara Seyahati'nin Türkçülük Açısından Anlamı

Türk Yurdu Mecmuası yayın hayatına atılırken, ilk sayılarından başlayarak Halim Sabit'in Orta Asya'ya yaptığı seyahati tefrika etmişti. Bu tefrika Osmanlı Türkleri ile Çarlık Rusya'nın egemenliği altında yaşayan Türk toplulukları arasında ortak bir platform yaratmanın fizibilite raporu sayılmalıdır⁸². Altaylar ve Altındağ'ın eteklerine kadar süren bu seyahatin izlenimleri Türkçü çevrede büyük ilgi uyandırmıştı. Yolculuk İstanbul'dan bir Avusturya gemisi ile Odesa'ya ulaşarak başlamış, Ruslar'ın pasaport kontrolü sırasında kitaplarına bölücü propaganda malzemesi olabileceği kuşkusunu ile el koydukları Halim Sabit⁸³ Odesa'dan demiryolu hattının ulaşabileceği en son noktaya kadar gitmeye gayret sarfetmiştir. İdil-Ural-Harkov ve Quasm bölgelerinin servet ve refah açısından oldukça ileri seviyede olduklarını gözlemlemiştir⁸⁴.

Halim Sabit, Uralların çok ötesinde karşılaştığı 70 yaşlarında bir kadınla sohbet etmiş; Türklük bilinci konusunda ortak noktalar bulunduğunu tespit ettikten sonra, geleceğin Pan-Türk devletinin beşeri altyapısının hazır olduğunu ifade etmiştir⁸⁵.

Macaristan'dan Osmanlı'ya Birleşik Turan Devleti Düşüncesi

1910 Kasım'ında Budapeşte'de kurulan Macaristan Cemiyet-i Turaniyesi, Turan adıyla iki aylık bir dergi yayınlamaya başlamıştı. İlk sayısından başlayarak Teleki ve yakın çalışma arkadaşı Paikert'in kaleme aldığı yazılar, Türkçü-Tu-

⁷⁸ "Türklük Şuunu:Divan-ı Lügat-it Türk'ün Türkçeye Tercümesi", Türk Yurdu, Cilt.12, no.4, 1333, s.3405.

⁷⁹ "Türklük Şuunu: Karacahisar Gazetesi", Türk Yurdu, Cilt.9, no. 7, 1331, s.2902.

⁸⁰ "Türklük Şuunu : Kastamonu'da Sanayii Mektebi", Türk Yurdu, Cilt.9, no.7, 1331, s. 2854.

⁸¹ "Türklük Şuunu:Niğde Hanımlarının Cemiyeti", Türk Yurdu, Cilt.9, no.10, 1331, s. 2902.

⁸² Halim Sabit, "Altaylara Doğru", Türk Yurdu,, Cilt.1, 1328, 365-369; Cilt 2, 1329, ss.402-407, 432-437, 498-502; Cilt 3, 1329, ss.219-222, 274-279, 343-349, 370-373; Cilt 4, 1329, ss.543-544, 597-600, 635-637, 728-730, 778-782, 809-812; C.5, 1330, 874, 936, 1002, 1100,1163. C.12, 1333, 3358; C.13, 1333, s.3594.

⁸³ *Ibid.*, C.1, no.12, 1328, s.403.

⁸⁴ *Ibid.*,s.404.

⁸⁵ *Ibid.*, C.2, no.14, s.435.

rancı çevrelerde ilgiyle karşılanacaktı⁸⁶. Bu kapsamda, 1910'da yayınlanmaya başlayan *A Cel (aylık dergi)* ile Turancı forum zenginleşecekti⁸⁷. Yusuf Akçura'nın bir yazısı *A Cel*'de yayınlanarak uluslar üstü Turancı dayanışma örneği verilecekti⁸⁸.

1911'den başlayarak, Macaristan'da Turancı akım daha geniş bir etki alanına kavuşacaktır. Öylesine ki Macar parlamentosunda bu cemiyetlerin faaliyetlerini kolaylaştırmak ve desteklemek için özel ofisler sağlanmıştır⁸⁹. Dünya Savaşı Macar Turan Cemiyeti'nin hükümetten daha fazla destek alması ve daha fazla kabul görmeye başlamasına neden olmuş; Bulgarlar, Türkler ve Macarların köken birliği vurgulanır olmuştur. Bu kapsamda, Dünya Savaş'ının patlamasından sonra, Rusya'dan kaçan Türkçü ideologlar 1915 Kasım'ında Budapeşte'ye ulaşmış, büyük bir coşku ile karşılanmışlardır. Mülteci Türkçü ideologların, ateşli Turancı söylemi Budapeşte'de geniş yankı bulmuştur⁹⁰.

Gerçekte, Turancı ideolojinin yükselişine en büyük katkıyı Dünya Savaşı'nın özel koşulları sağlamıştır. Osmanlı Hükümeti ile Macaristan arasında Türklük kavramı etrafında gittikçe gelişen ilişkiler, 1917 yılında Türk-Macar Dostluk Derneği'nin kurulmasına yol açacaktır. Buna koşut olarak 1916 yılında İstanbul'da Macar Enstitüsü açılmış⁹¹; Türk-Macar Dostluk Derneği Başkanı Teleki Palgrof (Kont Paul Teleki) 1914 yılında Türkiye'ye gelmiştir⁹².

Türkçü İktisadi Düşünce

İkinci Meşrutiyet'in egemen iktisadi paradigması "Milli İktisat" Türkçülük akımının unsurlarından birini teşkil eder. Bu dönemde korumacı fikirler, Alman tarihçi ekolünün etkisi altında Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Tekin Alp tarafından savunuldular. Bu kapsamda yayın yapan organların başında "İktisadiyat Mecmuası" ile "Türk Yurdu" gelmektedir. Şurası hemen belirtilmelidir ki milli iktisat, bir burjuvalaşma akımı, milliyetçi hareketin bir varyantıdır. Türkçü iktisadi düşünce hayatına damgasına vurmuş, önemli bir şahsiyet Alman Sosyal De-

⁸⁶ Zenkovsky, *op.cit.*, s.108.

⁸⁷ *Ibid.*, s.126.

⁸⁸ *Ibid.*, s. 108.

⁸⁹ *Ibid.*, s.126.

⁹⁰ Joseph A. Kessler, *Turanism and Pan-Turanism in Hungary, 1890-1945* (Michigan: 1967), s.135.

⁹¹ *Ibid.*

⁹² "Türklük Şuunu: Turan Cemiyeti Reisi Kont Teleki" Türk Yurdu, Cilt.6, no.5, 1330, s.2174; "Türklük Şuunu: Macaristan Cemiyet-i Turaniyesi", C.2, Türk Yurdu, 1329, s.536; Dr. Marki, "Cemiyet-i Turaniye ve Asya İçinde Turaniler", Türk Yurdu, C.2, 1329, ss.415-423.

mokrat İşçi Partisi (SPD) nin ideologlarından Alexander İsrail Helphand (Parvus Efendi) olmuştur. Parvus Efendi, Osmanlı İmparatorluğu'nu 1891 Erfurt Programı'nın kapitalizmi yorumlayışı çerçevesinde irdelenmiş⁹³, Türk Yurdu, Bilgi Mecmuası, İktisadiyat Mecmuası, Tanin, Tasvir-i Efkar ve Jeunne Turc gibi gazete ve mecmualarda yazılar yayınlamış ve etkili olmuştur⁹⁴.

Parvus Efendi bu yazılarında genellikle öğütçü bir dil kullanmış⁹⁵, Avrupa medeniyetine iki yönlü bakılması gerektiğine işaret etmiştir⁹⁶. İttihatçıları üç temel konuda uyarmıştır. Bunlar sırasıyla emperyalizmin demiryolu siyaseti ile ekonomiyi tamamen bağımlı hale getirmesi, Düyun-u Umumiye idaresinin ülkenin tüm mali kaynaklarına el koyarak Osmanlı maliyesini Avrupa finans kapitalinin menfaatleri doğrultusunda yönlendirmesi ve iktidarın yanlış vergilendirme politikaları nedeniyle özellikle köylü kitlelerde yaygın hoşnutsuzluğun ortaya çıkmasıdır⁹⁷.

Parvus Efendi, Türklerin mahrum oldukları en önemli iki husustan biri olarak iktisadi ve mali konulardaki büyük cehaletlerine ve siyasi gaflar karşısında hükümeti uyabilecek uyanık kamuoyu eksikliğine dikkat çekmiştir⁹⁸. Askeri hezimetler-iktisadi gerilik ve siyasi zaafın birbirini takip eden üç süreç olduğunu belirtmiştir⁹⁹. Parvus'un fikirleri Türkçü çevrelerde önemli izler bırakmıştır¹⁰⁰.

⁹³ Muammer Sencer, *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*, Parvus Efendi (İstanbul:May Yayınları, 1977), ss.11-13.

⁹⁴ Parvus, genç yaşta Almanya'ya göç ederek sosyal demokrat akımın sol kanadında ün kazanmıştır. 1905 sonbaharında Rusya'da devrimin uç vermesi üzerine Rusya'ya gitmiş, birlikte sürekli devrim kuramını geliştikleri Troçki ile St. Peterburg Sovyeti'ne üye olmuştur. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, (1908-1925), (Ankara:1967), ss.46-47.

⁹⁵ Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet Döneminde İktisadi Düşünce", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt.3, (İstanbul:1985), s.638.

⁹⁶ Parvus, "Türkiye Avrupa'nın Maliye Boyunduruğu Altındadır", *Türk Yurdu*, Cilt. 2, 1329, s.478.

⁹⁷ Parvus, "1327 Senesinin Ahvali Maliyesine Bir Nazar", *Türk Yurdu*, C.2, 1329, 393-402. Parvus, "Devlet ve Millet", *Türk Yurdu*, C.3, 1329, s.83-86. Parvus, "Türklerin Ödünç Almaya Haklı Oldukları Para", *Türk Yurdu*, C.3, 1329, s.16-24.

⁹⁸ "Avrupa ile mücadele edebilmek için yine Avrupa usulü istimal edilmelidir. ... halbuki Türkiye asıl bu hususta lüzumlu olan malumat-ı iktisadiye ve maliyeden mahrumdur. Devlet-i Osmaniye Avrupalıların onu sevkettikleri yola gözü kapalı olarak gitmektedir.", Parvus, "Türkiye Avrupa'nın", s.530.

⁹⁹ Parvus, "İş İştin Geçmeden Gözünüzü Açınız", *Türk Yurdu*, Cilt 3, 1329, s. 362.

¹⁰⁰ "Türkiye'de sanayi inkişafı gerek memleketin ve gerek ahalinin tekamül-ü müstakbelesi için esastır. Bu itiraz ve tereddüt kabul etmez bir hakikattir." sözleri ile sanayi geliştirilmesi zorunluluğuna işaret eden Parvus, İstanbul'a serbest şehir statüsü verilmesinin yararlarını tartışmaya açacaktır. Bkz. Parvus, "Türk Gençlerine Mektup II: İstanbul'un Mukadderatı", *Türk Yurdu*, Cilt 4, 1329, s.727.

Almanya ve Macaristan İle İktisadi İlişkilerin Artışı

1909 yılında Berlin Üniversitesi'nden Prof. Martin Hartmann'ın İstanbul'a gelişi, Türk Alman ilişkilerinin yükselişe geçtiği bir döneme tesadüf ettirilmişti¹⁰¹. Hartmann'ın daha sonra kaleme aldığı yazılarda Türklerin Küçük Asya'daki varlığının önemini vurgulayan görüşleri çok olumlu karşılanmıştı¹⁰². Bunun yanısıra, Paul Rohrmach, Hatt-ı Saltanat başlığı ile Türkçeye çevrilen ve 1915 yılında yayınlanan kitabında, Konya, Mezopotamya, ve Adana ovalarının büyük kanallarla sulanarak Alman sanayiine ham madde sağlayabileceğini¹⁰³, büyük tarım işletmelerinin kurularak, özellikle Mezopotamya ovasına Alman kolonilerinin yerleştirilmesini önermiştir¹⁰⁴.

Yukarda gösterilen nedenlerle, Almanya'nın iktisadi bakımdan kendisine bağlamaya ihtiyaç duyduğu yeni alanlara ihtiyacı vardı. Anadolu üzerindeki Alman çıkarları, başka stratejik bölgelere atlamak için sıçrama tahtası olarak kullanılacaktı. Bu bağlamda Bağdat Demiryolu projesi, Bir Alman konsorsiyumu tarafından uygulamaya konulmuş, neredeyse öngörüldüğü biçimiyle tamamlanmıştır¹⁰⁵.

Dünya Savaşı yıllarında Türk- Macar dostluğunun iktisadi bir yönü olduğu bilinmelidir. Anadolu'nun iktisadi geri kalmışlıktan kaynaklanan bakirliği, görece gelişmiş Macar endüstrisi ve kapitalinin dikkatini çekmiştir. Anadolunun bakir topraklarının özellikle tekstil sanayiine hammadde kaynağı olabileceği düşüncesi öncelikle Almanlar tarafından ortaya atılmıştır. Türk Yurdu'nda 17 Nisan 1330 (1914) tarihinde yayınlanan makale, A Cel'de, daha önce yayınlanmıştı. Bu makalede Baro Nyary, Türk, Macar, Bulgar dostluğundan söz etmekte ve konu-

¹⁰¹ Dr. Martin Hartmann, "*Mektuplar:Almanya'dan Gelen Bir Mektup*", Türk Yurdu, Cilt.7, no.5, 1330, s.2484.

¹⁰² Mehmet Emin Bey'e gönderilen mektupta " Anadolu kıtasına neşr-i medeniyet ve bahusus oranın ahvali sıhhiye ve ziraiyesinin ıslahı gerekiyor" *Ibid.*, s.2485.

¹⁰³ Konya Ovası'nın sulanmasıyla ilgili olarak Anadolu Demiryolu Şirketi'ne imtiyaz verilmişti. 1907'de varılan prensip anlaşması uyarınca Beyşehir Gölü'nün suyu 200 kilometre uzunluğunda bir kanalla sulamaya elverişli bölgelere ulaştıracaktı. Karaviran Gölü kurutulularak sulama sisteminden yararlanabilir hale getirilecekti. Deutsche Bank bölgede özellikle pamuk ve buğday üretimini arttırmak istiyordu. Hızlı nüfus artışı Almanya'nın beslenme sorununu ön plana çıkarmıştı. Şirket, Osmanlı Hükümeti adına sulama tesisleri inşa etmek için Philipp Holzmann firmasıyla birlikte merkezi Frankfurt'ta olan *Konya Ovası Sulama Şirketini* kurdu. Murat Özyüksel, *Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları* (İstanbul:Arba Yayınları, 1988), ss.209-210.

¹⁰⁴ Sencer, *op.cit.*, s.15.

¹⁰⁵ İber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1983), s.115.

yu iktisadi işbirliğine getirmektedir. Macaristan'ın özellikle ziraat eğitiminde öncü rol üstlenmesi, Macar Ziraat Fakültesi mezunlarının Anadolu'ya gelerek örnek müteşebbis olmaları teşvik edilmiştir. "Anadolu Kamilen Hail ve Bakirdir" mottosuna dayanan çağrı, genç Macar doktorları, mühendisleri Amerika'ya gitme planları yapmaktan vazgeçmeye, Anadolu'ya yönelmeye davet edecektir. Eğer bu gerçekleşirse, Macar Zsolna tekstil fabrikalarının 10 kat daha fazla üretim yapacak kapasiteye ulaşabileceği öne sürülecektir¹⁰⁶. Bu söylem Halka Doğru ve Türkçü Anadoluçuluk mitosu ile örtüşecektir. Şu sözler bu yönelimi kanıtlar niteliktedir: "Anadolu anamızdır. O'nun altın başaklı memelerinden hatıyatı emeriz"¹⁰⁷

Savaş İktisadiyatı ve Türkçülük

Balkan Savaşları'ndan mütarekeye kadar devam eden dağılma sürecinde Osmanlı ülkesi hem alansal hem de üretim faktörleri bazında küçülmüştür. Savaş öncesinde ticaret ve sanayiye katılma oranı %10'dan fazla olmayan Türkler savaş yıllarında "vagon tahsisi" ve iktidar partisi İttihat ve Terakki'nin milli şirketleri kayırması sayesinde sermayelerini geliştirme olanağı bulmuşlardır. 1909-1913 arasında 113 anonim şirket kurulurken 1914-1918 arasında kurulan 123 şirketin çoğunluğu ticarete yatırım yapmıştır. Bu da dönemin ekonomik özelliğinin üretime dönük olmadığını, Dünya Savaşı'na girişin spekülatif kazançları arttırdığına delil teşkil eder. Resmen pompalanan "*Ey Türk Zengin Ol!*" sloganı ile epey spekülatif kazanç elde edilmesine göz yumulduğu söylenebilir.

Kaynakların dolanımı ile ilgili olarak işe sorunu önemle ele alınmalıdır. Savaş yıllarında ülke abluka altında olduğundan özellikle şehirlerin ve Payitahtın işesi büyük bir organizasyonu gerektirmişti. İttihat ve Terakki Hükümeti bu işleri yönetmek üzere İşe Nezareti adıyla bir bakanlık kurmuş¹⁰⁸, livadan livaya izinsiz işe sevki yasaklanmış, gıda dağıtımı merkezî bir mantıkla yürütülür olmuş, büyük şehirlerin ihtiyaçların gidermek üzere çeşitli kamusal nitelikli şirketler kurulmuştu¹⁰⁹.

Reel ücretler 1914-1920 arasında %33 oranında geriler, kaynaklar savunmaya tahsis edilir, Anadolu Yemen'den Galiciya'ya kadar beşeri kaynaklarını so-

¹⁰⁶ Dr. Nyrarj Albert, "*Macaristanın Turanilikteki rolü*", Türk Yurdu, Cilt.6, no:4, 1330, ss. 2117-2127.

¹⁰⁷ "*Anadolu'ya Dair*", Türk Yurdu, Cilt.10, no.4, 1332, s.2999.

¹⁰⁸ Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat, 1908-1918*, (Ankara: Yurt Yayınları, 1982), s.21, 308-312.

¹⁰⁹ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, Devre 1, C.II, 7.2.1338, s.705.

nuna kadar tüketirken, müslüman Türk mütegalibesi burjuvalaşma yolunda epey mesafe kaydetmiştir. Birinci Dünya Savaşı, burjuva sınıfının Türkten gayri unsurlardan arındırılması ve müslüman Türk bir sermaye sınıfı yaratılması koşullarını siyasi iktidara sağlamıştır.

Dünya Savaşı Karşısında Türkçü Vaziyet Alış

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kapitalist dünyanın temel çelişkilerinden biri İngiltere ile Almanya arasında sürüp giden iktisadi ve siyasi nüfuz alanları sürtüşmesiydi. Türkçü çevre Dünya Savaşı'nın çıkışını belirleyen etmenlerle son derece yakından ilgilenmiş, üzerine bir literatür gelişmiştir. Örneğin Yusuf Akçura Boğazlar sorunu ile savaş arasında ilişki kurmuştur. Bir değerlendirme yazısında, iktisadi, siyasi ve coğrafi koşulların Osmanlı Asyasının Avrupalı güçler arasında paylaşılma arzusunu tahrik ettiğini belirtmiştir¹¹⁰.

Osmanlı Hükümeti'nin savaşın başlangıç evresinde Devletler Hukukuna sadakati ilginçtir¹¹¹. Başlangıçta savaşa katılma fikri, Balkan Savaşları gibi derin hayal kırıklığı yaratmış bir deneyimden sonra sakınılması gereken bir durum olarak düşünülmüş olmakla birlikte, ufukta beliren gerçekler, olayların akış biçimi kaçınılmaz olarak Osmanlı Devleti'ni savaşa sürüklemiştir¹¹².

Savaş, Türkçüler arasında Çarlık Rusya'nın egemenliği altında yaşayan Türki halkların esaretten kurtuluşu için iyi bir fırsat olarak düşünülmüştür. Türkçüler Dünya Savaşı'nı "*Mefkure Muharebesi*" olarak tanımlamışlardır. Savaş aynı zamanda İtilafı Müsellese karşı verilen bir iktisadi bağımsızlık savaşı, Avrupanın ekonomik hegemonyasının yırtılıp atılması için bir fırsat olarak değerlendirilmiştir¹¹³.

Bu bağlamda İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Dünya Savaşı'na katılmasında hangi saiklerin etkili olduğunu gösteren aşağıdaki ifadelere göz atmak yararlı olacaktır: "Dünya savaşına katılmamız milli idealimizi gerçekleştirmek içindir. Devlet ve milletimizin ülküsü Moskof düşmanımızın ortadan kaldırılması ve bu suretle ırkımızın bütün kollarını kapsayacak doğal sınırlara ulaşmak-

¹¹⁰ "Şark meselesinin düğümü boğazlardadır. ...1329'da tasarlanan Asya-ı Osmaninin iktisadi nüfuz mıntukalarına ayrılmasının siyasi bir taksim mahiyetini iktisab eylemesine artık mani kalmayacaktı" bkz. Akçuraoğlu Yusuf, "*Geçen Yıl: 1330 Senesi*" Türk Yurdu, Cilt 8, no. 1. 1331, ss.2516-2517.

¹¹¹ *Ibid.*, s.2517.

¹¹² *Ibid.*, s.2518.

¹¹³ *Ibid.*, s.2519.

¹¹⁴ Sir Hary Luke, *The Making of Modern Turkey* (London: 1936), s.161.

tır.¹¹⁴ Bu ifade İttihat ve Terakki'nin en azından bir kanadı ile savaşta ulaşmak istediği amacı açıklayıcı mahiyettedir.

Keza yapılan yayınlardan Osmanlı Devleti'nin savaşa iştirakinin oldukça ayrıntılı bir şekilde tartışıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin, "İtilaf-ı Müselles Devletlerinin Neşriyatına Nazaran Harb-ı Umuminin Menşeleri" başlığı ile Reşit Safvet Bey tarafından Osmanlı Türkçesine kazandırılan risale gerçekte Alman Maliye Bakanı Profesör Helferih tarafından kaleme alınmıştı. Talat Bey'in ön-söz yazdığı bu siyasi ehemmiyeti büyük risale Yusuf Akçura tarafından ele alınarak kritiği yayınlanmıştır¹¹⁵.

Akçura, kritiğinde Osmanlı, Habsburglar ve İran açısından ortak düşmanın Rusya'dan başkası olamayacağı sonucuna varır. Uzun yüzyıllar Balkan hakimiyeti nedeniyle çatışılan Avusturya-Macaristan imparatorluğu ile bu kez birlikte, aynı cephede savaşmakta, geçmişe sünger çekilerek, Osmanlı orduları, Galiçya'da yarattığı kahramanlık öyküleriyle övülmektedir¹¹⁶.

Bu etmenler altında hem savaşa giriş hem de savaş sırasındaki siyasi ve askeri vaziyet alışları meşrulaştırıcı girişimler söz konusu olacaktır. Dönemin literatüründen İtalyan ve Balkan savaşlarından sonra Devlet-i Aliyenin başka seçeneği kalmadığı, savaşın dengeleri değiştirecek bir fırsat olarak algılandığı anlaşılmaktadır¹¹⁷. Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluklarının müttefiki bir Osmanlı'nın iktisadi çıkarları açısından da doğru yaptığı ileri sürülecek ve özellikle Berlin-Viyana-İstanbul demiryolu hattının iktisadi hayata canlılık kazandırdığı savunulacaktır¹¹⁸.

Osmanlı Devleti'nin savaşta taraf olması ile birlikte İttihat ve Terakki Hükümeti savaş durumuna göre yeniden örgütlenmeye ihtiyaç duydu. Nazırlık görevlerini sürdürmek kaydıyla Enver Paşa Kafkas, Cemal Paşa Suriye Cephesi komutanlıklarına getirildiler; bahse konu paşalar bir yandan da Harbiye ve Bahriye Nazırlığı görevlerini sürdüreceklerdi¹¹⁹. Bazı Alman generallere önemli as-

¹¹⁵ Akçuraoğlu Yusuf, "Yeni Eserler: İtilaf-ı Müselles Devletlerinin Neşriyatına Nazaran Harbi Umuminin Menşe'leri", Türk Yurdu, Cilt 8, no.8, 1331, s.2659.

¹¹⁶ Sin. Ayn., "Türk Dünyasında: Nemçe ve İran'da Osmanlı Orduları" Türk Yurdu, Cilt10, no..12, 1332,s.3139. "İran-Türkiye ve Avusturya-Macaristan bir buçuk asırdan beri aynı ... Moskof tehlikesine maruzdurlar. ...bu veçhile Galiçya'da Habsburglar memleketini müdafaa eden, Lehistan ve Ukrayna'yı Moskof boyunduruğundan kurtarmaya çalışan Osmanlı kahramanları,...aynı zamanda Kafkasya ve Kırım'ı da kurtarmaya çalışıyorlar demektir."

¹¹⁷ "Siyaset ve Askerlik Yılı", Türk Yurdu, Cilt 10, no.1, 1332, s.2951.

¹¹⁸ *Ibid.*, s.2952.

¹¹⁹ Mete Tunçay, "Siyasi Tarih 1908-1923", *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cilt IV, (İstanbul: Cem Yayınevi, 19..), ss.41-51.

keri görevler verildi. Şöyle ki: Genelkurmay Başkanlığına Von Seeckt , Birinci Ordu komutanlığına önce Liman Von Sanders sonra Goltz Paşa; Filistin Cephesi komutanlığına Von Falkenhayn, Sina cephesine Von Kresstein atandılar¹²⁰.

Dünya savaşına giriş, İttihatçı yönetim açısından öncelikle 1878 savaşında kaybedilen Kars, Ardahan ve Batum livalarının (elviye-i selase) geri alınması sonra da Kafkaslar üzerinden Turan'a ulaşma fırsatı olarak değerlendirilmişti. Enver Paşa'nın 1915 başında yürürlüğe koyduğu Sarıkamış hareketi ağır bir yenilgiyle sonuçlandı. Enver Paşa'nın yönetimini bizzat üstlendiği III. Ordudan geriye sadece %10'unun kaldığı haberi kamuoyundan gizlenmeye çalışıldı.

Sarıkamış hareketinde alınan ağır hezimet bölgedeki Ermeni ayrılıkçılığını tahrik etti. Rus başarısı Ermeni Devleti tasarısının hayata geçirilme fırsatı olarak değerlendirildi. Özellikle Van Gölü çevresinde örgütlenen Ermeni gerillaları sivil halka yönelik yıldırma eylemleri yapmaya başladılar¹²¹.

Aynı yıl Ruslar Oltu-Horasan-Tahirgeçidi hattında ilerlemeyi başardılar, Osmanlı ordularının Doğu Anadolu'da tutunamaması Vilayat-ı Sitte'nin Ermeni ahalisini ayaklanmaya tahrik etti. Ermeniler Malazgirt ve Van'da ayaklandılar. Hükümet *Tehcir Kararnamesini* yayımlayarak ordu komutanlarını ahaliyi sevkte yetkili kıldı. Doğu Anadolu'da yaşayan Ermeniler Kuzey Irak'a, Kilikya'da (Çukurova, Kahramanmaraş) yaşayanlar Suriye'ye kaydırıldı.

1916 yılının askeri hareketlerinin seyrine gelince Ruslar Şubat-Mart aylarında Erzurum, Rize, İspir, Bitlis, Muş'u, Nisan'da Trabzon'u aldılar. Yaz başında Tirebolu-Kelkit-Erzincan-Kiğı-Muş-Van Gölü hattını tuttular. Süveyş Kanalı'nı geçip, İngilizleri Mısır'dan çıkarmak üzere bir hareket daha denendi, başarılı olunamadı.

Osmanlı orduları Avrupa cephelerinde sembolik kuvvetlerle çatışmalara katıldılar. 1916 yazında müttefiklerinin yardım istemesi üzerine XV. Kolordu Galiçya'ya, VI. Kolordu Romanya'ya, XX. Kolordu Makedonya'ya gönderilerek buralarda bir yıl süreyle savaştılar¹²². İngilizler 1916 Şubat'ında Kut'u geri almış, Bağdat'a girmişlerdi. Böylece tüm Irak Musul hariç İngilizlerin egemenliği altına girmiş oldu. İngilizler, aynı yıl Necd hükümdarı Abdülaziz İbn Suud'u pasifize ettiler. 1917'de ise Hicaz Emiri Şerif Hüseyin'i ayaklandırıdılar¹²³.

¹²⁰ Osmanlı ordusunda görev alan Alman komutanlar için bkz. Ortaylı, *op.cit.*, ss.71-80.

¹²¹ "Türklük Şuunu: Van'ın İstirdadı", Türk Yurdu, Cilt 8, no.12,1331, s.2726.

¹²² Joseph Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü: 1914-1918 I. Dünya Savaşı* (çeviren: Dr.Kemal Turan) (İstanbul: Kayhan Yayınları, 1990), s.205.

1917 yılı Ruslar'ı çok ağır koşullarla karşı karşıya getirmiş. Çarlık iktisaden çöküntüye siyaseten krize girmişti. Martta Kerensky başkanlığında kurulan Geçici Devrim Hükümeti kendi içinde birçok çelişkiyi barındırıyordu. Gerçekleştirilen devrim Rus aristokrasisine karşı bir burjuva demokratik devrimi olarak yorumlandı. Kurulan burjuva hükümet değişik sol grupların da desteğini alan bir koalisyona dayanmaktaydı. Sonuçta Bolşevikler konjontürü iyi değerlendiren 25.000 kişiden fazla olmayan bir partizan grubu ile koca Rusya'da iktidarı ele geçirerek Yirminci Yüzyılın en büyük çatışmasının (kapitalizm/sosyalizm) temellerini attılar. Ekim Devrimi'nden sonra Rus kuvvetleri ile Erzincan'da mütareke yapıldı.

Savaş Osmanlı Devlet'ini aynı anda birçok cephede uğraşı vermeye itmişti. Kut'el Amara'dan Tur-ı Sina'ya, oradan Süveyş Kanalı ve Kafkaslar'a kadar yayılan geniş bir alanda hareketler yürütülmüştü. Savaşın ilk yıllarındaki bazı bölgesel başarılar nihai zafere ilişkin bir işaret sayılabilmektedir. 1916 Nisan'ında General Townsend komutasındaki İngiliz kuvvetleri abluka edilerek teslim alınmıştır. Aynı yıl Bağdat'ı ele geçirmek için harekete geçen 13.000 kişilik bir İngiliz birliği de Osmanlı kuvvetleri tarafından esir edilecektir¹²⁴.

Irak cephesinde ve Sina Çölünde sağlanan kısmi başarılar kamuoyunda büyük heyecanla karşılanmış ve Osmanlı ordularının bir kaç yüzyıl önce kazandığı savaşlara benzetilmiştir¹²⁵.

Bu arada deniz savaşlarında elde edilen bazı başarılar Osmanlı kamuoyunu heyecanlandırmıştır. Bunlar içinde özellikle Lord Kitchener Destroyeri'nin imhası büyük bir sevinç yaratmıştır¹²⁶.

Avrupa savaşı Romanya etrafında yoğunlaşınca Osmanlı kuvvetleri , Avusturya- Macaristan ve Alman müttefiklerine yardıma koşmuş; Beserabya,

¹²³ Enver Paşa yaklaşmakta olan Arap isyanına karşı bir tedbir olarak sadakatinden şüphe duyduğu Arap Şeyhlerinin çocuklarını Teşkilatı Mahsusa ajanları aracılığı ile İstanbul'a getirterek, Mekteb-i Sultaniye kaydederek, bir çeşit rehin almıştı. Her ne kadar Cihadı Ekber ilanından olumlu sonuç alınamamışsa da Trablusgarp direnişinin dini önderi Şeyh Ahmet el Sunusi bir Alman denizaltı ile İstanbul'a getirilmiş, Bursa'da kendisinin ikametine bir yer ayrılmıştır. Bkz.Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*. Cilt 2, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1980), ss.517-555.

¹²⁴ " Türklük Şuunu :Osmanlıların İslam Alemine Müstevli İngilizlere İkinci Mühim Galeheleri" Türk Yurdu, Cilt 10, no. 4, 1332,.s.3014.

¹²⁵ "Türklük Şuunu: Sina Cephesinde Muvaffakiyetler" Türk Yurdu, Cilt 12, no.4, 1333,s.3405.

¹²⁶ "Türklük Şuunu: Harbin Sene-i Devriyesi" , Türk Yurdu, Cilt 9, no. 4, 1331, s.2806; ayrıca bkz. "Türklük Şuunu:Kitchener'in Batması" Türk Yurdu, Cilt10, no.8, 1332, s.3078.

Moldavya ve Galiçya’da çatışmalara katılmıştır. Müttefik Alman, Osmanlı, Macar ve Bulgar orduları Bükreş’i ele geçirmeyi başarmıştır¹²⁷.

Çanakkale Savaşlarının Türkçü Çevrelerde Yarattığı Etki

Çanakkale Savaşları, Balkan Savaşları’nda alınan ağır yenilginin rövanşı ve Türk milliyetçiliğinin şahikası olarak takdim edilegelmiştir. Tabyalarda kullanılan Alman Krupp toplarının yaratmış olduğu büyük ateş gücü sayesinde Goliat, Triumph, Agamemnon ve Magestic gemilerinin batırılışı bu sayede gerçekleşmiştir¹²⁸.

Anafartalar ve Arıburnu direnişleri devam ederken, Osmanlı ordularının elde ettiği başarılar nihai büyük zafer için umutların yükselmesine neden olmuş, Osmanlı aydınlarından oluşan çeşitli komiteler savaşın yürütülüşünü yerinde izlemek üzere bölgeye hareket etmişlerdir. Çanakkale cephesine şairler, eleştirmenler ve gazetecilerden oluşan geniş bir grup ziyaretlerde bulunmuştur¹²⁹.

Muharebeler olanca şiddetiyle devam ederken ordunun moralini yükseltmek amacıyla, Türk Ocakları bazı oyunlar tertiplemiş, elde edilen geliri Gelibolu Gazilerine tahsis etmiştir. Bu oyunlardan elde edilen gelirin yarısı Gazilere, diğer yarısı da Müdafaa-ı Milliye Cemiyeti’ne verilmiştir¹³⁰.

Çanakkale’de gerçekleştirilen direnişin Türk milliyetçilerinin gözünde ne kadar büyük bir anlam ifade ettiğini anlamak için Türklük Şuunu sayfalarına geçen şu olay oldukça anlamlıdır: Haydarpaşa Askeri Hastanesi’nde, yaralıları ziyaret etmekte olan Kadın Efendi’ye (Osmanlı Sultanının Hanımı) bir gazi “Balkan Savaşlarında alınan ağır yenilginin verdiği utancın, Gelibolu’daki milli direniş sayesinde silindiğini” söylemiştir¹³¹.

Topyekun Savaş Kavramı ve Sosyal Hayatın Değişmesi

Dünya tarihinde ilk defa olmak üzere Birinci Dünya Savaşı’nda kullanılan silahların niteliği ve etki sahası oldukça radikal bir değişikliğe uğramıştır.

¹²⁷ “Türklük Şuunu:Bükreş’in Zabıtı ve İttifakın Sulh Teklifi”, Türk Yurdu, Cilt11, no.8, (İstanbul,1332), s.3278.

¹²⁸ “Türklük Şuunu: Çanakkale Cenkleri”, Türk Yurdu, Cilt 8, no.7, 1331, s.2646; “Türklük Şuunu”, Türk Yurdu, Cilt 8, no.2, 1331, s.2628.

¹²⁹ “Türklük Şuunu:Çanakkale’ye Giden Heyet-i Edebiye”, Türk Yurdu, Cilt 8, no.10 1331, s.2693.

¹³⁰ “Türklük Şuunu”, Türk Yurdu, Cilt 8, no.2, 1331, s.2629.

¹³¹ “Türklük Şuunu:Kadın Efendi Hazretlerinin Asker Evlatlarına İltifat ve Şefkati”, Türk Yurdu, Cilt 8, no.6, 1331, s.2617.

Savaş uğraşı kitleleşerek, topyekun bir hal almıştır. Bu bir ülke halkının cepheyi desteklemek için seferber edildiği ve cephedeki gelişmelerin de sürekli cephe gerisini etkilediği yeni bir dönem olacaktır. Vurucu gücün etki alanının yüzlerce mile varması, sadece orduları değil halkları da her anlamda karşı karşıya getirmiştir.

Savaşın bütün halkı ilgilendiren bir seferberlik haline gelişi Osmanlı ülkesini etkilemiş, ordunun silah ve teçhizat itibarıyla zenginleştirilmesi, olanaklarının geliştirilmesi için halk çeşitli kampanya ve lotaryalarla teşvik edilmiştir. Örneğin Donanmanın yenilenmesi için Osmanlı Donanma Cemiyeti ve İtibarı Milli Bankası birlikte çekilişler düzenlemişler, vurucu gücü yüksek, büyük bir donanma halkın desteğiyle kurulmaya çalışılmıştır¹³².

Savaş sosyal hayatı da oldukça derinden etkilemiştir. Günlük hayat ve kültürel olaylar savaş olgusu etrafında yeniden değerlendirilmiş, sahne sanatları bile bu yeni duruma ayak uydurmuşlardır. Darülbeydi'de, İstanbul Belediye Başkanı Cemil Paşa'nın (Topuzlu) girişimleri ile H. Sait Bey'in Emil Fabric'den uyarladığı *Çürük Temel* oyunu ile Salah Cimcoz'un Celal Esat Beyle birlikte kaleme alarak sahnelediği *Büyük Yarın* oyunu bu kapsamda ele alınmalıdır¹³³.

Savaş, kitap ve risalelere konu olmuş, hayatın her boyutu bu bağlamda değerlendirilir hale gelmiştir. O dönemde Harp Neşriyatı adıyla anılmaya başlayan özel bir yayın biçimi gelişmiştir¹³⁴. Benzer eğilimler Osmanlı ülkesinde de hemen göze çarpar. Editörlüğünü Ziya Gökalp ve Ahmet Ağaoğlu'nun yaptığı Harp Mecmuası bunların ilk örneğidir. Dergi, *Türklerin ve İslam Alemünün Kurtuluşu* mottosu ile yayın hayatına başlamıştır¹³⁵.

Savaş yayıncılığı öylesine yaygın bir hale gelecektir ki , cephele de kendi yayınlarına başlamıştır¹³⁶. 6 Bunlar çok uzun ömürlü yayınlar olmamakla birlikte gene de ilginç girişimlerdir. Musavver Çöl Mecmuası bunlardan biridir¹³⁷.

132 "Türklük Şuunu:Donanma Cemiyeti Piyangosu", Türk Yurdu, Cilt 12, no.7, 1333, s.3453.

133 Cim Sin., "Darülbeydinin Temsili" Türk Yurdu Cilt 9, no.10, 1331, s.2893 ayrıca bkz. "Türklük Şuunu: Büyük Yarın" Türk Yurdu, Cilt 7, no.2 1330, s.2446.

134 Franz İstolman., "Müttefiklerimiz Düşündükleri:Türkiye ve Arabistan" çeviren ve yorumlayan: R.M. Fuat , Türk Yurdu, Cilt 11, no.3, 1332, s.3185.

135 Sin, "Yeni Eserler:Osmanlı Müellifleri", Türk Yurdu, Cilt 9, no.6, 1331, s.2837.

136 Sin, "Yeni Eserler: Cihad Hakkında Ehli İslama, Askeri İslama, Kürsi-i İslamdan Bir Hitap", Türk Yurdu, Cilt 11, no.3, 1332, s.3188.

137 Sin., "Yeni Eserler:Musavver Çöl Mecmuası", Türk Yurdu, Cilt 11, no.8, 1332, s.3277.

Savaşın Müttefiklerarası Kültürel İlişkileri Arttırması

Savaş, Osmanlı Devleti ve müttefiklerinin karşılıklı dostluk gösterilerini yoğunlaştırmış, taraflar birbirlerine jest yapmakta adeta yarışmışlardır. Türk-Alman dostluğuna nişane olmak üzere Berlin’de bir anıt inşa edilmesine karar verilmiş ve temel atma töreni için Enver Paşa davet edilmiştir¹³⁸. İlişkilerin daha da geliştirilmesi için Kayser Wilhelm II İstanbul’a gelmiştir¹³⁹. İlk ziyaretini 1895 yılında yapan Kayser böylece üçüncü kez Osmanlı Devleti’ni ziyaret etmiş olacaktır¹⁴⁰. Meşhur Alman yayınevi Otto Harrasowits Halide Edip Hanım’ın Yeni Turan romanını Almanca yayımlanmıştır¹⁴¹. Almanya ile kültürel ilişkilerin artışının bir sonucu olarak, Berlin’de yıllar içinde birikmiş eserlerden oluşan Türkiyat Kütüphanesi Osmanlı hanedanına hediye edilmiştir¹⁴².

Savaş, Osmanlı-Macar ilişkilerinde daha derin ve samimi bir devir açmıştır¹⁴³. Başkumandan Vekili Enver Paşa’ya Budapeşte Üniversitesi fahri doktora ünvanı tevcih etmiş, Osmanlı Ordularının Galiçya’da bulunmalarına ve bu cephede savaşmalarına bir karşı jest olarak, sembolik Macar birliklerinin Osmanlı Irak cephesinde çatışmalara katıldıklarını anlıyoruz¹⁴⁴. Bunun yanısıra Avar Yula Aver adlı bir Macar dilbilimci, Dostluk Yurdunda Macarca kursları açmış; Ziraat, iktisat, inşaat, mimarlık alanlarında yüksek öğrenim görmek üzere Macaristan’a öğrenci gönderilmiştir¹⁴⁵.

Türkçü Gündemin Önemli Bir Maddesi: Milli Eğitim

İttihat ve Terakki iktidara gelince, Tanzimattan beri uygulanamayan parasız zorunlu temel eğitim ve öğretim konusunda ciddi adımlar atmış, mülki idare

¹³⁸ “Türklük Şuunu. Türk- Alman Dostluk Yurdu”, Türk Yurdu, Cilt.12, no., 1333, s.3438.

¹³⁹ Kayserin Osmanlı ülkesine gezileri için bkz..Ortaylı, *op.cit.*, ss.71-80, s.64.

¹⁴⁰ Alman İmparatoru’nun bu gezisi büyük bir heyecanla karşılanmıştı. Türk Yurdu ve bütün günlük gazeteler sayfalarında imparatorun ziyaretine büyük yer verdiler. 2 Kasım 1889 (21 Teşrinievvel 1305), 19 Ekim 1898 (6 Teşrinievvel 1314) ziyaretlerin den sonra II. Wilhelm’in Osmanlı ülkesine üçüncü resmi ziyaretini yaptığı müjdelenecekti. “Alman İmparatoru II. Wilhelm Hazretlerinin İstanbul Ziyaretleri” Türk Yurdu, Cilt.13, no.6, 1333, s.3644.

¹⁴¹ “Türklük Şuunu: Almanyada Türk Edebiyatı” Türk Yurdu, Cilt.9, no: 12, 1331, s.2934.

¹⁴² “Türklük Şuunu: Sultan Mehmed-i Hamis Kütüphanesi”, Türk Yurdu, cilt.12, no:2, 1333, s.3373.

¹⁴³ Macarların kendi “doğru tarihlerini keşfi” için bkz. Hasan Eren, “Geçmişine Bakan Yanlız Bir Ulus”, Tarih ve Toplum, Cilt. 36, Kasım 2001, s.332-341; Yılmaz Gülen, “Csok Jasa!”, Tarih ve Toplum, Cilt 36, Kasım 2001, s.260-263; Geza David, “Araştırmaların ilk Evreleriyle Macaristan’da Osmanlı Tarihi”, Tarih ve Toplum, Cilt 36, Kasım 2001, s.303-305.

¹⁴⁴ “Türklük Şuunu”, Türk Yurdu , Cilt.13, no:1, 1333, s.3566.

¹⁴⁵ Dr. Mesaroş, “Matbuat ve Yeni Eserler: Yeni Doğu’ya Doğru:Turan Mecmuası”, Türk Yurdu, Cilt 12, no.8, 1333, s.3465.

amirleri yaygınlaşmayı sağlamak üzere yetkili kılınmışlardı. Tedrisatı iptidaiye (temel ilköğretim) yaşına gelmiş çocuklarını okula göndermeyen velilere hürriyeti bağlayıcı cezalar öngörülmişti¹⁴⁶. Eğitim alanında en ciddi reform girişimi ise Hakkı Paşa kabinesi zamanında 13 Ocak 1910 tarihi itibarıyla gündeme gelen Tedrisatı İptidaiye Kanunu layihasıydı¹⁴⁷. Bu layiha, Fransız sisteminden esinlenerek, 7-13 yaş arası zorunlu temel eğitimi getirecekti¹⁴⁸.

İttihat ve Terakki yönetimi ülkedeki okullaşma oranı ile son derece yakından ilgilenmiş, özellikle gayrimüslim okullarının üstünlük ve yaygınlığı iktidarın dikkatinden kaçmamıştır. Örneğin İzmir'de azınlık okulları ile müslüman Türk çocuklarının devam ettiği okulların karşılaştırılması ilginç sonuçlar vermiştir. Gayrimüslim tebanın eğitim öğretim alanındaki bariz hegemonyası, Türkçü çevrelerde tepkiyle karşılanmış, acil çözüm önerileri üretilmeye başlanmıştır¹⁴⁹.

Anadolu'da gözlemler yaparak Türklerin her alanda durumunu tespit etmek için yola çıkan İzzet Ulvi'nin Kayseri'de eğitim veren Fransız okuluna devam eden Hristiyan çocuklarının Türk çocuklarına göre büyük bir avantaj elde ettiklerine dair izlenimleri burada anılmalıdır¹⁵⁰.

Bu dönemde eğitimde milli değerler, Türklük fikrinin Türk çocuklarına aşılması önemsenmiştir¹⁵¹. Dr. Bahaeddin Şakir'in Türk Ocakları'nda verdiği bir konferans, milliyetçi bilincin olgunlaşması açısından anlamlıdır¹⁵².

Balkan Savaşları'nın ağır bir yenilgi ile sona ermesi Osmanlı- Türk münevverlerinde ciddi bir özleştirme dalgası estirmiştir. Halkın cehaleti ve eğitimsizlik imparatorluğun çözülüş sürecinin ana nedeni olarak görülmüştür¹⁵³.

Kazım Nami Bey (Duru) Türkçülük heyecanının Anadolu insanına kadar yayıldığına dikkat çekmiş, Türkçü çevrenin İzmir seyahati, eğitimde milliyetçi-

¹⁴⁶ Mehmet Ö Alkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Eğitim İstatistikleri 1839-1924", Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik (Ankara: DİE yayını, 2000), ss.127-133,137; ayrıca bkz. Halil Aytekin, *İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi*, (Ankara: Gazi Eğitim Fakültesi Yayını no:20, 1991), passim.

¹⁴⁷ Kazım Nami, "İçtimaiyat: Yeni Hayata Doğru". Türk Yurdu, Cilt.3. no.2, 1329, s.24.

¹⁴⁸ *Ibid.*, s.40.

¹⁴⁹ "Gayrimüslim Mekteplerde Türkçe ". Türk Yurdu, Cilt.13, no:2, 1333, s.3577.

¹⁵⁰ İzzet Ulvi: Hususi Muhabirlerimiz: *Kayseri'ye Doğru*, Türk Yurdu, Cilt. 1, no.11, 1328, s.336.

¹⁵¹ Ali Haydar, "Mekatib-i İptidaiye'de Yurd Terbiyesi", Türk Yurdu, Cilt 2, 1329, ss.211-219.

¹⁵² Nafi Atuf, "Talim ve Terbiye: Maarifimiz Hakkında", Türk Yurdu, Cilt.10, no.8, 1332, s.3069.

¹⁵³ Ahmet Edip, "Talim ve Terbiye: Kızım" Türk Yurdu, Cilt.3, no.5, 1329, ss.143-147.

liğin etkilerini yerinde izlemeye yönelik bir seyahat olmuştur¹⁵⁴. Anadolu seyahatleri Memleketçilik ve Anadoluçuluk fikirlerinin sınındığı bir platform olmuştur. Kazım Nami Bey, Yeni Hayata Doğru başlığı taşıyan bir yazı dizisinde, halkın geri ve cehalet içinde bulunduğu bir ülkede, aydınlara büyük sorumluluk düştüğünü belirtmiş; bilim, teknoloji ve sanat alanında tek bir Türk'e rastlanmamış olmasını büyük bir üzüntüyle karşılamış, ülkenin yazgısının, aydınların uygulayacakları doğru politikalarla değişebileceğini öne sürmüştür¹⁵⁵.

Eğitimde Millilik Tartışması ve Azınlık Okullarında Zorunlu Türkçe Dersleri

İttihatçıların iktidara iyice yerleştikleri ve “maarifî” bir milli mesele olarak ele aldıkları dönemde, tarih tedrisatı milliyetçi amaçlarla gözden geçirilmiştir. Okullarda okutulan ders kitapları değiştirilmiştir¹⁵⁶. Eğitim faaliyetlerine öncülük yapmak ve eğitimi milli bir hale getirmek için Türkçü aydınlar, Maarif Cemiyeti'ni kurmuşlardır¹⁵⁷. Tarih ve felsefenin eğitimde kapladığı merkezi rol üzerinde duran Nafi Atuf, gerçek bir eğitimcinin öğrencilerine öncelikle uygarlık tarihi öğretmesi gereğini vurgulamıştır¹⁵⁸. Temel eğitim okullarında talim ve terbiye ile, Türk çocuklarına milli duygular aşılması konusunu ele alan Ali Haydar Bey, millet ve vatan kavramlarının çocuklara çok erken yaşlarda aşılmasının milli hislerin gelişmesinde etkili olacağından söz etmiştir¹⁵⁹.

İttihat ve Terakki Hükümetleri, Türkçe'nin gayrimüslim okullarında zorunlu ders olarak okutulmasına karar vermişlerdir. Bu program Türk Yurdu çevresinde hararetle desteklenmiş olmakla birlikte, hiçbir zaman hayata geçirilememişti¹⁶⁰.

1908 devriminin getirdiği canlı siyasal hayat içinde eğitim sorunları önemli bir yer tutmuştur. Bu kısa dönemin düşlediği okul tipi, Gökalp, Emrullah Efendi, Satı Bey, Edhem Nejat ve öteki kuramcılarının öngörülleri ile Avrupa'da daha 17. yüzyıl ortalarında revaç bulan *schola pansophica*'yı çağırıştırır. Bu yak-

154 "Türklük Şuunu: İzmir Seyahati", Türk Yurdu, C.4, no:21, 1329, s.736.

155 Kazım Nami, "İçtimaiyat: Yeni Hayata Doğru", s.40-41.

156 bkz Tefvik Nurettin, "Türk İptidaiye Mektebi Kitapları", Türk Yurdu, Cilt 2, 1329, ss.678-683.

157 "Türklük Şuunu: Osmanlı Maarif Cemiyeti", Türk Yurdu, cilt.5, no.3, 1329, s.944.

158 Nafi Atuf, "Terbiyede Tarih ve Felsefe", Türk Yurdu, Cilt.9, no.9, 1331, s.2872, "Türklük Şuunu: Ergenekon Bayramı", Türk Yurdu, Cilt 14, no.4, 1333, s.3406.

159 "Ali Haydar, "Talim ve Terbiye Yurt Terbiyesi", Türk Yurdu, Cilt.3, no.7, 1329, ss.211- 218.

160 "Gayrimüslim Mekteplerde Türkçe", Türk Yurdu, c.13, no.2, 1333, s.3578.

laşım milli ekonomiyi geliştirmeyi, devletin ilerlemesine katkıyı amaç edinen bir perspektifi benimsemekteydi¹⁶¹.

Balkan Savaşları devam ederken İstanbul Darülfünunu profesörlerinden eğitimbilimci İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Talim ve Terbiye'de İnkılap* başlığını taşıyan bir kitap yayınlamak üzere tartışmaya katılacaktır¹⁶². Baltacıoğlu bu çalışmasında *Milli Ahlak Terbiyesi*'nin dayanacağı esasları tartışmaya açmıştı¹⁶³. Baltacıoğlu'nun cumhuriyet döneminde yazdığı *Terbiye'de Türke Doğru* başlıklı yayını, meşrutiyette temelleri atılan görüşlerinin olgunlaşarak, yeni rejim döneminde devam ettiğini kanıtlamaktadır. Bu kitapçıkta Baltacıoğlu, toplumsal değerlerin yanında, ikinci vurguyu medeniyet kavramına yapacaktır¹⁶⁴.

Eğitimde milliyetçi duyguların işlenmesi ile son derece yakından ilgili olan Mim Rahmi ve Kazım Nami beylerin bu alandaki çalışmaları burada anılmalıdır. Mim Rahmi Bey'in Batıdaki bazı modelleri tetkik ile başlattığı yeni yaklaşım, pragmatist ekol kurucusu Amerikalı John Dewey'den esinlenmiş, İş Mektepleri'nin kuruluşu ile sonuçlanmıştır¹⁶⁵.

Kuramlardan ziyade hayatın pratiği içinde pişmeyi öne çıkaran bu eğitim mantığında, okuldan mezun olan gençlerin hayatın gerçekleri ile karşılaştıklarında bocalamamaları için hayatın içinde bir eğitim sürecinden geçmeleri gereği üzerinde durulmuştur¹⁶⁶.

Bu arada Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte ders kitaplarında değişiklik gündeme gelmiş, kıraat kitapları rejime uygun hale getirilmiştir. Ali Nazima'nın kaleme aldığı bir kıraat kitabı *On Temmuz Malumat-ı Medeniye ve Tathikat-ı Ahlakiye ve Saireye Dair Kıraat Kitabı* başlığını taşımaktadır. Kitabın ilk konusunu "hürriyet, müsavat, adalet, uhuvvet" oluşturmakta, vatan, Meclis-i Umumi, Meclis-i Mebusan, belediye meclisi gibi yeni rejimle özdeşleşen kavramlara yer verilmektedir¹⁶⁷.

Eğitimde millilik bağlamında Halit Reşat Bey'in sorumluluğunda yayınlanan *Muallim ve La Pensee Turquie* (Türk Düşüncesi) dergileri zikre değer görü-

¹⁶¹ Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı Eğitim Tarihi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), s.125.

¹⁶² Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, ss.112-113.

¹⁶³ *Ibid.*

¹⁶⁴ *Ibid.*, s.171.

¹⁶⁵ Mim Rahmi, "Talim ve Terbiye: İş Mektebi", *Türk Yurdu*, Cilt.13, no.7, 1333, s.3647.

¹⁶⁶ "Mektep cemiyetin küçük bir modeli haline getirilmeli, o vakit mektebi ikmal eden gençler, hayatı hakikiye sahnesinde şaşırıp kalmaz", *Ibid.*, s.3648; Mim Rahmi, "Yeni Terbiye Usulleri", *Türk Yurdu*, cilt.9, no.13, 1331, s.2928-29.

¹⁶⁷ Cüneyd Okay, *Meşrutiyet Çocukları*, (İstanbul: Bordo Yayınları, 2000), s.17.

nüyor. Çocuk Edebiyatı Külliyyatının, Talebe Defteri başlığı ile yayınladığı yazı dizisi milli eğitim alanında dikkat çekici yazılardır¹⁶⁸. Bu dönemde basının avam eğitime ilgisi de önemsenmelidir. Milli Maarif Cemiyeti, Köylü Kütüphanesi başlığı altında risaleler yayınlamışlardır¹⁶⁹.

Milli Eğitimde Batılı Usullerden Yararlanmanın Sınırı

Yirminci yüzyıl başı Avrupası, önemli ideolojik ve siyasi dönüşümler geçirirken, eğitime yaklaşım ciddi revizyona uğrayacaktı. Eğitimin amaç ve işlevi tartışılacak, güçlenmekte olan kapitalizimin mantığına uygun eğitim modelleri savunulmaya başlayacaktır. Bu yaklaşım Pozitivist-Darwinist, mücadeleci, seleksiyonist bir çizgiyi benimsemekteydi. Rekabet ve çatışma hayatta kalmanın ana düsturunu oluşturmaktaydı. Nasıl kapitalizm güçlü olanın hayatta kalışını gelişme ve ilerlemenin temeli sayıyorsa, insan hayatında da durumun aynı olduğu düşünülüyordu. Bunun için bedeni ve ruhi üstünlük kavramları pozitivist eğitimin temellerini oluşturuyordu. Bedeni sağlık, sağlıklı nesillerin yetişmesi bunun için önemliydi. Osmanlı Türk eğitim felsefesi bu düşüncelerin etkisi altında kaldı. “Tabiatın Göbeğinde Sağlam Bir Hayat” sloganı Türkçülük cereyanının eğitim alanında etkilendiği ve uygulamaya çalıştığı bir düstur olmuştu.

Her ne kadar bu usuller Muallim Mecmuası’nda eleştirilmişse de, milli harsı eğitimin temeli sayan *Milli Terbiye* makalesiyle, Sosyal-Darwinist eğilimler gösteren *Asrımızın Terbiye Gayeleri* yazıları önemsenmelidir. Batılı yöntemlere karşı gösterilen kısmi kuşkuya rağmen, asrın sahipleri kavramıyla Batının üstünlüğünün zımnen kabul edildiği belli olmaktadır¹⁷⁰.

Türkçü Kadın Anlayışı

Kadın sorununa gelince, 1910 yılında İslamiyette Feminizm Yahut Alem-i Nisvan’da Müsavat-ı Tamme başlıklı bir çalışma yayınlanmıştı¹⁷¹. Bu yayın, Osmanlı Türk kadını tartışmasında önemli bir dönüm noktasına işaret eder. Türkçü cereyan çerçevesinde kadın sorunu bu bağlamda ele alınmak durumundadır. Türkçüler, Batı medeniyetinin yakalanması için toplumsal yaşamın her

¹⁶⁸ *Matbuat ve Yeni Eserler: Donanma Mecmuası, Öksüz Yurtları Mecmuası*, Türk Yurdu, Cilt.12, no.12, 1333, s. 3548; "Yeni Neşriyat", Türk Yurdu, Cilt.13, no.9, 1333, s.3870.

¹⁶⁹ *"Türklük Şunu"*, Türk Yurdu, Cilt.13, no.9, 1333, s.3871.

¹⁷⁰ Sin Ayn, *"Matbuat: Muallim, Hanende"*, Türk Yurdu, Cilt.10, no.11. 1332, s.3124.

¹⁷¹ Nicole Van Os, *"Osmanlı Müslümanlarında Feminizm"*, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Siyasi Birikimi, Cilt 1, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), s.335.

alanında reforma ihtiyaç duyulduğunu, Osmanlı yaşam tarzının kadına biçtiği rolün kabul edilemez olduğunu vurgulamışlardır¹⁷².

Özellikle savaşların yarattığı iktisadi ve sosyal çöküntü, silah altına alınan erkek nüfusun neredeyse 2.5 milyona varması, üretim daralması gibi somut faktörler kadın emeğini her alanda zorunlu ihtiyaç olarak ortaya çıkarmıştır. Kadına toplumsal hayatta yeni roller tanıma milliyetçi uyanış ile eşzamanlı olarak gündeme gelmiştir. Ziyetullah Nişurevan'ın, iki makalesi bu anlamda öncü sayılmalıdır¹⁷³.

Dünya Savaşı, özellikle Çanakkale Savaşları kadınların hasta ve yaralılara bakmak gibi, Osmanlı toplumunun önceki devirlerinde olmayan, yeni bir ödev üstlenmelerini gerektirmiştir. Bunun için örneğin, Besim Ömer Paşa bir çok sağlık kuruluşunun yanısıra, Kadırga Hastabakıcı Mektebini de kurmuştur. Çağaloğlu Hilal-i Ahmer Hastanesi baştabibi Yakup Bey bu konuda ayrıntılı raporlar yayınlamıştır¹⁷⁴. Bu arada Lebib Selim'in vermiş olduğu bilgilere göre, Hilal-i Ahmer Kadınlar Şubesi üyelerinin girişimi ile Muhtaç Asker Ailelerine Muavenet Cemiyeti kurulmuştur¹⁷⁵.

Erkek emeğinin silah altına alınması üretimin daralmasına neden olduğundan kadın dernekleri, gittikçe ağırlaşan ekonomik koşullara uyum sağlamayı gerçekleştirecek etkinliklerde bulunacaklardır¹⁷⁶. Koşulların zorlaması ile kadınların toplumsal hayatta yeni roller almaları, kadın- erkek ilişkilerini ele alan bazı yayınların yapılmasına neden olacaktır¹⁷⁷. Hayriye Melek Hanım'ın

¹⁷² Mehmet Abdullah, "İslam Kadınları", Türk Yurdu, Cilt.2, no.24, 1328, s.761. "Biz adam olmak için içtimai ve fikri, daha çok pek büyük inkılaplara muhtacız. Bu inkılaplar olmadıkça adam olamayız." denilecektir.

¹⁷³ Ziyetullah Nişurevan, "Türk Aleminde: Kadınlar Hukuku", Türk Yurdu, C.13, no.7, 1333, s.3654; Ziyetullah Nişurevan, "Türk Kadınlığı", Türk Yurdu, Cilt.13, no.6, 1333, s.3643.

¹⁷⁴ Dr. Yakup, "Türk Kadınlarının Hastabakıcılığı", Türk Yurdu, Cilt.8, no.10, 1331, s.2689-93.

¹⁷⁵ Hilal-i Ahmer Kadınlar Şubesi'nde 200'den fazla kadın çalışmakta idi. Kadınlar 135.000 iç giyim eşyası, 60.000 kurşun geçirmez yelek, 40.000 gaz maskesi üretmişlerdir. Bkz. Lebib Selim, "Türk Kadınlığı'nın Harbi Umumi'deki Faaliyeti", Türk Yurdu, Cilt 9, no.3, 1331, ss.2797-2798.

¹⁷⁶ Celal Sahir Bey'in annesi tarafından kurulan Kadınlar Komandit Şirketi'nin yanısıra Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi bunlar arasında sayılabilir. bkz. "Türklük Şuunu: Hanımlarımızın iktisadi Teşebbüsleri", Türk Yurdu, Cilt.4, no.22, 1329, s.784; T.Y. "Türk Kadınlığında İktisadi Terakkiyat", Türk Yurdu, Cilt.6, 1330, s.2392; "Türklük Şuunu", Türk Yurdu, Cilt.13, no.9, 1333, s.3672.

¹⁷⁷ "Bugün için, kadın gibi kadınlık da kafes arkasından sıyrıldı. ... Kızlarımızla erkeklerimizin hissi ve fikri temaslarına hizmet edecek vesileler ihsar etmek vazife(dir)" Nafi Atuf, "Aile Münasebetlerimiz", Türk Yurdu, Cilt.14, no.8, 1334, s.4226.

kaleme aldığı "İslam Kadını" makalesi burada anılmalıdır¹⁷⁸. Bunun yanısıra Türk Ocağı müsamerelerinde kadın temasının ele alındığı görülmektedir¹⁷⁹.

Sonuçlar

Türkçülük, bu akımın temsilcilerinin kendi tutumlarını tanımlamak için seçtikleri öznel bir kavram olmanın yanısıra nesnel geçerliliği olan bir terimdir. Türkçülük, Türkleri kendine özgü bir kültürün tarihsel mirasına sahip ayrı bir etnik grup saymakla yetinmiyor, ayrıca Türk kültürünün yükseltilmesini ve Türklerin tarihsel köklerine ilişkin bilincin geliştirilmesini amaçlıyordu¹⁸⁰.

Tanzimattan İmparatorluğun dağılışının tescil edildiği Mondros Mütarekesine kadar resmi devlet ideolojisi olan Osmanlıcılık, "*ehli islam ile milel-i saire arasında müsavat*" ilkesi getirerek, gerçekte "millet-i hakime" anlayışına son veriyordu. Müsavat(eşitlik) ilkesi millet-i mahkume ile millet-i hakimeyi aynı düzlemde, Osmanlı yurttaşlığı statüsünde birleştiriyordu. 1876 Anayasası 17. maddesi ile kanun önünde eşitlik ilkesini, 19. maddesi ile kamu hizmetine girişte fırsat eşitliğini getiriyordu¹⁸¹. Buna rağmen etnik milliyetçiliğin cazibesi karşısında resmi Osmanlıcılık, devlete sadakati sağlamada başarılı olamadı. Osmanlı Devleti, yükselen milliyetçi dalgaya karşı etkin bir dalgakıran inşa etmeyi başaramadı¹⁸². Osmanlıcılık, ayrılıkçı akımlara karşı bir çare olarak düşünülmüş olmasına rağmen, bu akımlara karşı, imparatorluğu bir arada tutacak ciddi bir siyasal-ideolojik araç olamayacaktı.

İslamcılık politikasının, elinde tuttuğu en önemli ideolojik silah olan müslümanlık ise, Devletin Türkler dışındaki diğer müslüman toplulukların sadakatini sağlayan tek ve son ideolojik araç olarak değerlendirilecektir. Müslüman toplulukların, sadece müslüman oldukları için devlete sadaketlerini sağlamak uzun dönemde mümkün olmayacaktır.

Abdülhamid'in uzun istibdat yılları bitip İttihat ve Terakki'nin önderliğinde meşruti idare yeniden kurulduğunda, imparatorluğa oldukça iyimser bir hava

¹⁷⁸ Hayriye Melek, "*İslam Kadını*", Türk Yurdu, Cilt.14, no.11, 1334, s.4305.

¹⁷⁹ "*Türk Ocağı Müsamereleri:Genç Doktorlarımızın Ayrılma Günü*", Türk Yurdu, Cilt.14, no.8, 1334, s.4238.

¹⁸⁰ Özdoğan, *op.cit.*, s.22.

¹⁸¹ Yıldız, *op.cit.*, s.57.

¹⁸² *Ibid.*, s.59.

egemen olmuştu¹⁸³. Ancak bu iyimser hava pek uzun sürmeyecek, meşrutiyet tılsımı işe yaramayacaktır. Anayasanın öngördüğü idare ilkeleri, yerel yönetimlere sağlanan olanaklar, özellikle vilayetler yönetiminin Tevsi-i mezuniyet (yetki genişliği) ve adem-i merkeziyet (yerinden yönetim) ilkelerine göre yeniden yorumlanması, mahalli idarelere yetki delegasyonu sayesinde ayrılıkçı eğilim ve akımların teskin olacağı sanılıyordu. Oysa ki tam tersi gerçekleşecekti. Anayasanın 108. maddesi birleşmeyi değil, ayrılıkçılığı siyasal gündeme oturttu. Bu madde gayrimüslim unsurlar açısından Osmanlı kimliği ile özdeşleşmenin yolu olarak değil, bağımsızlıkçı, ayrılıkçı eğilimleri özendiren bir yoruma tabi tutuldu¹⁸⁴.

Böylece, elde kalan tek pratik çözüm devlet politikasının Türkçülük ekline oturtulması idi. Çünkü Türkler Devletin asli unsuydu. Yüzyıllar boyu ihmal edilmiş olsalar da Osmanlı Devleti'ni kendilerinin devleti olarak algılıyorlar, onun kaderini kendilerinin kaderi ile özdeşleştiriyorlardı. Akçura'nın ileri sürdüğü tez, özgün koşulların yarattığı siyasi atmosferde kısa sürede hakim olacaktır¹⁸⁵. Öte yandan Rusya Türk Tatar dünyasının, 19.yüzyıl boyunca yürüttüğü, örtülü Türkçülük mücadelesinin yarattığı siyasi tecrübe ve birikim, Osmanlı Türkleri ve aydınlarının Türkçülük cereyanı etrafında buluşmalarını kolaylaştıracaktı.

Sonuç itibariyle denilebilir ki, Birinci Dünya Savaşı'nı önceleyen bir kaç yıl boyunca, Osmanlı başkenti, köken itibariyle Rusyalı Türkçü ideologlar tarafından beslenen siyasal toplumsal ortam¹⁸⁶, Rusya'nın toprak bütünlüğü açısından ciddi bir tehlike ve iç tehdit oluşturmaya başladı. Turan fikri, artık gerçekleşmesi muhtemel bir siyasi ideal olarak görülmeye başlandı. Türk Yurdu ve Turan gibi mecmualar, Türk dünyasının sınırlarını tarif etmeye, Birleşik Turan Devleti'nin siyasal modelini tartışmaya başlamışlardı¹⁸⁷.

¹⁸³ H. Temperley, "British Policy Towards Parliamentary Rule and Constitutionalism in Turkey 1830-1914", Cambridge Historical Journal, Cilt.4, (Cambridge,1932), s.186.

¹⁸⁴ Ahmet Ferit Bey'in yazdığı bir makalede Osmanlı Anayasal düzeninin iki temel kavramı analiz edilmiştir. Bunlardan ilki hakimiyeti milliye (Osmanlı milletinin egemenliği kastediliyor), öteki ise devletin bölünmez bütünlüğü, bu iki ilke şu veciz sözlerle ifade edilecektir. "Vatan-ı Osmani yekvücut ve mümteleniel taksimdir.". Ahmet Ferit, "Kanun-ı Esasi-i Vilayat", Türk Yurdu, cil.2, no.15, 1328, s.465.

¹⁸⁵ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, ss.17-18, 37.
55.François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri:Yusuf Akçura (1876-1935)*, çeviren: Alev Er, (Ankara: Yurt Yayınları,1986), ss.35-45.

¹⁸⁶ Zenkovsky, *op.cit.*, s.108.

¹⁸⁷ *Ibid.*, s.111.

Osmanlı Devleti'nin ittifak cephesinden savaşa girmesi, Türkçülük hareketinin evrimi açısından son derece önemli olmuştur. Bu cephe, Çarlık Rusya'yı karşısına alan bir cepheydi. Rusya'nın hegemonyası altında bulunan Türk topluluklarını özgürleştirme söylemi savaşta karşı tarafı meşrulaştırma yöntemlerinden biri olarak dikkat çekiyordu. Bazı Osmanlı aydınlarının gözünde bu savaş Rus egemenliği altında yaşamakta olan halkları özgürleştirme savaşı olarak algılanacaktı¹⁸⁸. Türkçüler bu savaşın genel olarak dünyayı, özelde de Orta Doğu kuvvet dengelerini yeniden belirleyecek bir hesaplaşma olduğunun bilincinde idiler¹⁸⁹.

19. yüzyılın sonuna doğru ortaya çıkan diasporal pan ideolojiler, tarihsel bakımdan anlamlı bir toprak parçası üzerinde, köken birliğine rağmen, tarihin belli bir anından beri, dağılmış bulunan toplulukları bir araya getirmeye çalışmışlardır. Sonuçta, Türkçülüğün temel karakteristikleri ve gelişim çizgisi itibarıyla bu akımlara benzediği ileri sürülebilir.

Türkçülük cereyanı, Çarlık Rusya'da, 19. yüzyılın ortalarına doğru, ılımlı kültür milliyetçiliği tonunda, pan-slavizmin mağduru bir ideoloji ve siyasi bir doğrultu olarak ortaya çıkmış; 20. yüzyılın başında, kendi Türk olmayan tebasının sadakatsizlik ve ayrılıkçılığı karşısında ciddi bir bocalama ve arayış evresine giren Osmanlı İmparatorluğu'ndan olumlu yanıt almış ve güçlenmiştir. Orta Asya steplerinin kültürel mirası mitosuna üzerine inşa edilmeye çalışılan Pan-Türkçülük formunu benimseyerek, eski Türk kültürünün ihyasına çalışmıştır. Ancak bu iddiası sürekliliğini koruyamamış, Pan-Türkçülük siyasal koşullar nedeniyle hızla irtifa kaybetmiş, Osmanlı Devleti'nin Mondros bırakışması ile mağlubiyetinin kesinleşmesi Türkçülüğü yeni arayışlara sevk etmiştir.

¹⁸⁸ Akçuraoğlu Yusuf, "Siyaset ve Askerlik Yılı", Türk Yurdu, Cilt12, no.1, 1333, s.3349.

¹⁸⁹ Akçuraoğlu Yusuf, "Türk Dünyasında: Cihan Harbinde Türkler", Türk Yurdu, Cilt 7, no.1,1330, s.2427.

ÖZET

İKİNCİ MEŞRUTİYET TÜRKÇÜLÜĞÜNÜN İDEOLOJİK VE POLİTİK BOYUTLARI

Tanzimat'tan İmparatorluğun dağılışının tescil edildiği Mondros Mütarekesi'ne kadar resmi devlet ideolojisi olan Osmanlıcılık, "ehli islam ile milel-i saire arasında müsavat" ilkesini getirerek, gerçekte "millet-i hakime" anlayışına son vermesine, müsavat (eşitlik) ilkesi millet-i mahkume ile millet-i hakimeyi aynı düzlemde, Osmanlı yurttaşlığı statüsünde, birleştirmesine rağmen resmi siyaset anlayışı devlete sadakati sağlamada başarılı olamamıştır. Diğer milliyetçi hareketler yanında Türkçülük cereyanı, Çarlık Rusya'sında, 19. yüzyılın ortalarına doğru, ılımlı kültür milliyetçiliği tonunda, Pan-slavizmin mağduru bir ideoloji ve siyasi bir doğrultu olarak ortaya çıkmış; 20. yüzyılın başında, kendi Türk olmayan tebaasının sadakatsizlik ve ayrılıkçılığı karşısında ciddi bir bocalama ve arayış evresine giren Osmanlı İmparatorluğu'ndan olumlu yanıt almış ve güçlenmiştir. Türk milliyetçiliği, türlü ideolojik varyantlarını başlangıçta kültürel nitelik taşıyan ve sonradan siyasallaşan Türkçü hareketten almıştır. Siyasi bir hareket olarak Türkçülük, Osmanlı Devleti'nin aynı zamanda dağılma süreci olan son on yılında, ayrılıkçı etnik milliyetçiliğe ve alansal daralmaya karşı bir tepki olarak doğmuş, ideolojik zemini, Türkoloji araştırmaları tarafından hazırlanmıştır. 19. yüzyılın sonuna doğru ortaya çıkan diğer diasporal pan ideolojiler gibi Türkçülük de, tarihsel bakımdan anlamlı bir toprak parçası üzerinde, köken birliğine rağmen, tarihin belli bir anından beri, dağılmış bulunan toplulukları bir araya getirmeye çalışmıştır.

SUMMARY

POLITICAL AND IDEOLOGICAL DIMENSIONS OF TURKISH NATIONALISM DURING THE SECOND CONSTITUTIONAL PERIOD

Pan-Ottomanism, which was the official ideology of the Ottoman State, could not be able to survive the very foundations of the Sublime State. Despite that the State introduced new laws and regulations abolishing the fundamental Islamic core of status quo, which set apart whole society into two broad cate-

gory, namely muslims (millet-i hakime) and non-believers (millet-i mahkume). This two broad categories historically was not equal to one another. The Tanzimat era tried to consolidate the structure of political body, introducing modern law in vain. No political solution could settle the rising nationalist waves of the Ottoman subordinates. As a matter of fact Ottomanism was nothing but a weak political instrument to block the centrifugal tendencies. In the long run, along with other nationalist activities, Turkish nationalism was also a nineteenth century product amongst other ideologies, competing with the other challenging separatist movements of the Balkans which enflamed with Pan-Slavist activities. In short, Turkish nationalism had a moderate tune decorated with mostly cultural elements instead of clear-cut political destinations. Then became the dominant political action of second constitutional period, inspiring a full-fledged Turkreich.